

РОЗДІЛ ІІІ

З історії Золотоніського земства

ЗМІСТ РОЗДІЛУ III

Роль земства у розвитку краю.....	180
Предводителі Золотоніського дворянства.....	187
Рід Барятинських і Драбівщина.....	197
Залізниця до Драбова – нездійснений проект.....	205
На ярмарок – до Великого Хутора	208
Поява Великохутірської волості.....	212
На сторожі народного здоров'я.....	216
<i>Примітки до Розділу III.....</i>	<i>228</i>

Роль земства у розвитку краю

Україна повертає собі власну історію, заново відкриває і славні, і трагічні її сторінки, а з ними відновлює й наше невід'ємне право на самобутність.

Причому, ця самобутність визначається не тільки загальнонаціональними цінностями, а й особливостями окремого міста, села чи району, які зливаються у велику мозаїку українського народу. Приємно відзначити, що у цій мозаїці знайшлося місце і для моєї малої батьківщини – села Великий Хутір, що розкинулося вздовж річки Золотоношки більш ніж на десять кілометрів. Понад 150 років це село було у складі Золотоніського повіту Полтавської губернії, пізніше – однойменного району, а з 1954 року воно є адміністративною одиницею Драбівщини. Отож, з невідступною радістю я зустрів появу у 2008 році двох видань, що розповідають про історію цього краю: книгу шрамківського краєзнавця Володимира Щерби “З туману віків і днів учорашніх” та добірку нарисів з історії Золотоніського району “Подорож Златокраєм”. Останнє видання присвячене 85-річчю Золотоніського району й охоплює як історію міста Золотоноша, так і населених пунктів Золотоніського краю від часу їх заснування до наших днів. Особливо цінні вміщена в ньому довідкова інформація про зниклі поселення, які існували на території Золотоніщини, та багатий фотоілюстративний матеріал, що гармонійно доповнює текстову частину книги.

Земський діяч початку XX ст.

На жаль, енциклопедичний характер згаданого видання не дозволив авторському колективу ґрунтовніше висвітлити окремі сторінки історії краю, зокрема пов'язані з діяльністю Золотоніського земства та земських установ у другій половині XIX — на початку XX століть. Однак архівні документи цього періоду містять багато цінної інформації про роль земства у суспільно-економічному житті регіону: у становленні тут місцевого самоврядування, торгівлі, народної освіти, системи охорони здоров'я, дорожнього господарства, поштового зв'язку тощо. Великий внесок був зроблений земством і в розвиток сільськогосподарського виробництва, яке на той час складало основу економіки краю. Наприклад, за даними земства, у 1869 році в Золотоніському повіті було вироблено сільгосппродукції на суму 9 млн 521 тис. 770 крб. сріблом, а її надлишок, який підлягав вивезенню за межі повіту, оцінювався у 2 млн 582 тис. 740 крб. Того року в повіті було зібрано 691,7 тисячі четвертей жита, 387,5 тисячі гречки і ячменю, 268,4 тисячі – вівса, 160 тисяч – картоплі, 120,7 тисячі 7- лляного насіння, 63,8 тисячі – пшениці: загалом – понад 1,6 млн четвертей різного збіжжя (*1 четверть дорівнює 210 літрам.* – В.К.).

Такі дані містяться у звіті Золотоніської земської управи, опублікованому в 1870 році. Проте до останнього часу ці та інші матеріали Золотоніського земства залишалися поза увагою дослідників – не в останню чергу через викривлене і заідеологізоване сприйняття ними історичного періоду самодержавства. Адже за радянських часів усе, що відбувалося в цей період, сприймалося не інакше, як крізь призму класової боротьби між експлуататорами і експлуатованими, а це тягло

всуціль негативну оцінку царської влади. Заради справедливості маємо зазначити, що подібні підходи до вивчення історії побутують і зараз. Тому з поля зору науковців і краєзнавців випадає величезний масив об'єктивної інформації, яка могла б суттєво доповнити картину дореволюційної дійсності.

Значною мірою це стосується й історії Золотоніського земства, яке охоплювало більшу частину теперішніх Золотоніського, Чернобаївського та Драбівського районів, а також лівобережну частину Канівського району Черкащини. За територією

Приміщення Золотоніського земства на початку ХХ ст.

і кількістю жителів це був найбільший повіт Полтавської губернії, в адміністративному підпорядкуванні якого знаходилося 20 волостей з населенням понад 178 тисяч осіб (станом на 1873 рік). У 1907 році населення повіту вже становило 264 960 осіб. Відповідно, масштаби повіту накладали відбиток і на діяльність

земських установ та їх діячів – земських гласних і членів повітової земської управи. Зважаючи на те, що вибори до земського зібрання відбувалися за майновим цензом, найбільше впливали на них великі та середні землевласники, які, насамперед, дбали про прибутковість своїх землеволодінь. Попри це, земська еліта, яка формувалася переважно із представників дворянства, зробила великий внесок у проведення ліберальних реформ царського уряду і в покращення матеріального та духовного життя простого народу. Особливо у питаннях, які стосувалися запровадження в повіті народної освіти, організації медичної допомоги і соціального патронату та забезпечення доступності цих благ.

Зрештою, щирість цих намірів доводять не тільки мої особисті спостереження, а й конкретні результати роботи Золотоніського земства, зокрема, перших 25 років його діяльності. За цей час у Золотоніському повіті було створено функціональну мережу закладів народної освіти, до якої відносилися 23 народних училища 1-го розряду і 21 училище 2-го розряду, жіноча прогімназія, 3 міністерських училища і одне приватне училище Василя Авадовського, яке було відрите у його власному домі на околиці Золотоноші. Починаючи з 1869 року витрати земства на освіту зросли більш ніж учетверо і на 1890 р. склали 16 684 руб. 92 коп. Частину коштів, спрямованих на утримання шкіл, сплачували сільські громади. Але були непоодинокі випадки, коли багаті люди також вносили пожертви на потреби народної освіти. Наприклад, у 1876 році колезький секретар Олександр Гудим-Левкович передав Золотоніському земству власний цегляний будинок у м. Чернобай для відкриття народного училища. Згодом такий же подарунок зробила земству і поміщиця Шуліченко-Єщенко. У 1903 році на честь своїх братів Петра та Миколи Деркачів, які тривалий час були гласними Золотоніського земства, вона пожертвувала одну десятину землі в селі Сушки Прохорівської волості й побудувала там шкільне приміщення площею 600 квадратних аршин.

У повіті було також створено відносно доступну систему охорони здоров'я, яка складалася із 6 медичних дільниць. За кожною з них був закріплений земський лікар, якому підпорядковувалося кілька фельдшерів. Усього в 1890 році працювало 6 земських лікарів і 21 волосний фельдшер, а у п'яти волостях були відкриті ще й прийомні покої. Крім цього, у 1866 році в Золотоноші відкрили земську лікарню на 27 ліжок, на утримання якої виділялися чималі кошти. Наприклад, у 1890 році видатки на утримання земської лікарні склали 5686 руб. – на харчування для хворих,

придбання одягу і постільної білизни, жалування службовцям та інші витрати. Лікування було платним, а очікуваний дохід від діяльності земської лікарні у наступному, 1891 році оцінювався у 6755 руб. 64 коп.

Загалом же за 20 років витрати на земську медицину та облаштування аптек зросли більш як у 3,5 раза і в 1890 році сягали 32 500 руб., що складало третину усіх видатків земської казни за цей рік. Варто відзначити, що заходи земства, які були вжиті для організації медичного обслуговування, дозволили взяти під контроль доволі складну на той час епідеміологічну ситуацію в повіті, яка загрожувала масовою смертністю серед місцевого населення. Цьому сприяла і активна діяльність Санітарної ради повіту, яка почала діяти з 1883 року.

Окремо варто сказати про заходи повітового земства щодо продовольчої безпеки населення. Цей напрям був одним із пріоритетних у діяльності земської управи і йому постійно приділялася велика увага. До цього насамперед спонукали періодичні неврожаї, спричинені посухами та іншими природними негараздами. Зокрема, такі неврожаї були зафіксовані у 1867, 1868, 1875 та 1892 роках. У зв'язку з цим не тільки в Золотоніському повіті, а і в інших регіонах Полтавської губернії створювали хлібозапасні магазини та формували продовольчі капітали для допомоги потерпілим від стихійного лиха. У 1875 році в Золотоніському повіті діяв 131 хлібозапасний магазин, що належав сільським громадам та волостям, до них (магазинів) було приписано близько 61,5 тисячі осіб. А після великого неврожаю, який у 1892 році охопив практично всю Полтавську губернію, в Золотоніському повіті хлібною позичкою скористалися 155 643 особи, яким із громадських продовольчих запасів було видано понад 19 300 четвертей продовольчого, кормового та посівного зерна. Ще 18 216 осіб отримали із губернського продовольчого капіталу грошові позики на придбання хліба на загальну суму 28 638 руб. сріблом.

А тепер порівняймо це з тими заходами, до яких вдавалася більшовицька влада задля “продовольчої безпеки” у 30-ті роки минулого століття: колективізація, розкуркулення, продрозкладка, тотальна конфіскація всіх харчів і посівного матеріалу. В результаті – мільйони смертей і гори трупів. Тому не все так погано було за царської влади, а її досвід у вирішенні деяких проблем може бути корисним навіть сьогодні. Принагідно дозволю собі навести думку кандидата історичних наук Ольги Редькіної, яка докладно вивчала діяльність земств Лівобережної України. В одній зі своїх наукових робіт на цю тему вона справедливо зазначила: *“У пошуках ефективних засобів управління державою важливо врахувати набутий досвід, особливо щодо створення дійового місцевого самоврядування, який пройшов практичну апробацію, отримав світове визнання і довів свою ефективність. У цьому аспекті важливим надбанням є досвід роботи земських установ Лівобережної України, який за певних історичних обставин був найбільш вагомий і тому має бути вивчений і критично осмислений з позицій сьогодення. Особливу увагу також слід звернути на земства як органи, що забезпечили швидкий розвиток усіх галузей місцевого господарства і сприяли культурному та економічному піднесенню краю. Також цілком закономірно, що в умовах демократизації суспільства потрібно враховувати значний політичний досвід земств, вивчати їх надбання та помилки.”*

Отож, будемо зважати на ці думки й під час ознайомлення з історією Золотоніського земства, вивчення якої тільки починається. Бо так сталося, що єдиним дослідником цієї теми був земський статист і громадський діяч Федір Щербина (1849 –1936), який у 1891 році підготував монографію “История Золотоношского земства”. Але тоді ця праця так і не була надрукована, а її рукопис, очевидно, загинув у полум'ї революції. Принаймні, декан Краснодарського державного університету культури і мистецтв професор Віктор Чумаченко, який досліджував творчість Ф. Щербини, повідомив мені, що дореволюційна частина його

архівів залишилася на батьківщині історика, в маєтку Джанхот на березі Чорного моря. А після захоплення цього маєтку “революційними товарищами” архів ученого розібрали “на цигарки” і з нього вціліло зовсім небагато документів. Частина їх зберігається в державному архіві Краснодарського краю РФ, але на мій запит щодо “Истории Золотоношского земства” надійшла відповідь, що такої роботи у фонді Ф. Щербини не значиться.

І все ж мої пошуки не були марними: у фондах Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Короленка вдалося виявити цілу колекцію журналів і постанов земського зібрання Золотоніського повіту та земської управи за період від 1865 по 1890 роки. Ще одна колекція журналів була знайдена у Державному архіві Полтавської області: вона стосується діяльності земства у 1903–1917 роках. Нарешті, у 2010 році велику кількість документальних матеріалів із історії Золотоніського та інших земств Полтавської губернії оприлюднив на сайті села Мануйлівка редактор цього сайту Микола Кириченко (www.ksm-m.ucoz.ru).

Ці матеріали і стали предметом моїх досліджень, які стосувалося тих чи інших аспектів діяльності Золотоніського земства – одного з найпрогресивніших у

Полтавській губернії. Адже з року в рік земство працювало над розширенням мережі початкових народних та міністерських училищ і покращувало їх матеріальну базу, відкривало в селах безкоштовні бібліотеки, нові лікарні, аптеки і лікувальниці, розширювало діяльність складу землеробних знарядь і прокатних станцій тощо. Вже на початку 1908 року в Золотоніському повіті було 75 сільських і одне міське земське народне училище та 4 міністерських двокласних училища, в яких навчалося 12 300 дітей (включаючи і учнів церковно-приходських шкіл). Це складало лише 48,3% від загальної кількості дітей шкільного віку, які повіту, і звичайно ж, не губерньське, ні земське

Сприяло просвіті населення й відкриття в повіті народних бібліотек, на комплектування яких книжками та періодичними виданнями земство виділяло чималі кошти. У 1907 році в повіті діяли 22 безкоштовні народні бібліотеки і 2 бібліотеки-читальні, якими переважно завідували місцеві вчителі. Вони ж були і лекторами, які читали місцевим мешканцям лекції із застосуванням передової на той час технології – світлових ліхтарів і картинок, зображення з яких проектувалося на стіну.

мешкали на території могло задовольнити ні начальство, яке прагнуло до максимального охоплення дітей навчанням. Тому робота у цьому напрямку тривала аж до 1918 року.

У матеріалах Золотоніського земства зберігся звіт про кількість і характер таких лекцій, проведених серед населення повіту в 1907 році. Наприклад, у Великому Хуторі лекції з використанням світлових картинок були прочитані 5 і 6 лютого, їх прослухали 77 учнів та 47 дорослих. Одна з лекцій, прочитана місцевою учителькою та її помічницею, стосувалася завоювання Сибіру, а інша – боротьби з хлібним жуком. Потяг великохуторян до освіти підтримувався і за допомогою місцевої бібліотеки, яка на той час мала 725 найменувань книг та 4 назви періодичних видань. Переважно це були художні, історичні та релігійні видання.

Відчутні зміни відбулися і в організації медичного обслуговування та умовах роботи медичного персоналу. На початок 1908 року Золотоніський повіт був розділений на 14 медичних дільниць, у 6 з яких були власні лікувальні заклади на 16 ліжок-місць. Продовжувала діяти і золотоніська міська лікарня, розширена до 51 ліжок-місць. Штат медичного персоналу повіту на цей час складався з 11 лікарів і 39 фельдшерів, у тому числі й 2 фельдшерок-акушерок. За рік тільки в амбулаторних умовах вони прийняли 182 549 хворих, яким у тій чи іншій мірі була надана медична допомога. Зі свого боку медико-санітарна рада вела профілактичну роботу, розробляла практичні поради та рекомендації щодо санітарного благополуччя, рівня й умов медичного обслуговування населення тощо.

Ще одним важливим напрямом діяльності земства у цей період було покращення агротехнічних заходів та селекційно-племінної роботи. З цією метою ще у 1887 році при земській управі було відкрито склад землеробних знарядь, який продавав плуги, культиватори, молотарки, жатки, різноманітні запчастини до сільгоспмеханізмів, покрівельне залізо, а також посівне насіння. Якщо у 1903 році торговельний оборот складу дорівнював 36 864 руб. 24 коп., то в 1907 – вже 243 45 руб. 88 коп. І це промовисто свідчить про необхідність та популярність цього закладу.

Для покращення селекційно-племінної роботи в повіті від 1900 року почали відкривати злучні пункти для великої рогатої худоби, насамперед робочих волів та корів м'ясо-молочного напрямку. У 1907 році в повіті діяло 22 таких пункти, де утримувалося 35 племінних биків (4 української і 31 – сіментальської порід), а також 6 кінських злучних пунктів (1 земський і 5 приватних). Ще раніше, у 1883 році, в Золотоніському повіті з'явилася посада ветеринарного лікаря, який вів роботу з профілактики та припинення епізоотій.

Загалом діяльність Золотоніського земства у другій половині XIX – на початку XX століть мала здебільшого новаторський, прогресивний характер, що обумовлювалося великими перемінами, які після скасування кріпацтва торкнулися практично всіх сфер суспільного життя. Та, напевне, ці переміни не були б такими дієвими і швидкими, якби їх не підтримували представники тогочасної еліти: дворяни, прогресивні представники інтелігенції, духовенства тощо. У матеріалах Золотоніського земства є достатньо документів, які дозволяють оцінити внесок земських діячів у проведення ліберальних реформ та підвищення народного добробуту.

У цьому контексті, насамперед, хочеться згадати про першого голову Золотоніської повітової земської управи ротмістра **Василя Гінца**, який багато років обирався земським гласним, був губернським гласним і деякий час навіть очолював Полтавську губернську земську управу. На таку ж увагу заслуговує і громадська діяльність губернських секретарів **Никифора Самойлова**, **Василя** і **Миколи Косюр**, гвардії капітана **Івановича Товбича**, полковника **Петра Деркача**, поручика і повітового предводителя дворянства **Михайла Томари**, казенного селянина с. Погоріле **Івана Келеберди**, гельмязівського козака **Данила Ярмілка**, драбівського

селянина-власника **Федора Жука** та багатьох інших учасників земського руху, які активно бралися за вирішення земських справ і досягали помітних успіхів.

Понад 20 років віддав Золотоніському земству **Степан Володимирович Лукашевич**, який народився 1853 року в селі Мехедівка. У 1875 році він закінчив Санкт-Петербурзьке морехідне училище після чого чотири роки служив на Балтійському і Чорноморському флотах. Вийшовши у відставку, оселився у своєму мехедівському маєтку, а з 1885 року безперервно був повітовим і губернським гласним, почесним мировим суддею, почесним опікуном гімназії, головою повітової

С.В. Лукашевич

земської управи. Крім цього С. В. Лукашевича тричі обирали депутатом Державної думи від Полтавської губернії (2-ї, 3-ї та 4-ї), де він працював у бюджетній комісії. Мав чин дійсного статського радника. Був нагороджений орденом Станіслава 2 ст. (1902) та Анни 2 ст. (1906). У 1917 році – Золотоніський повітовий комісар Тимчасового уряду. Під час громадянської війни емігрував до Франція і помер у Ніцці 2 жовтня 1934 року.

Значний внесок у розвиток земського руху зробили також відомий історик **Іван Васильович Лучицький** (1845–1918), який певний час був гласним Золотоніського земського зібрання і почесним мировим суддею Золотоніського повіту. Крім цього він залишив після себе велику наукову спадщину, серед якої особливо цінними є історичні праці з общинного та козацького землеволодіння на території Золотоніщини. Помітними діячами Золотоніського земства були також згадані у Розділі II майбутній соратник С. Петлюри і президент УНР в екзилі **Андрій Миколайович Ливицький**, громадський діяч і бандурист **Михайло Олександрович Злобинців** та багато інших осіб.

Не можу не згадати і про короткочасну, але бурхливу діяльність іркліївського священика **Миколи Кириловича Галабутського**, який активно лобював розширення в повіті мережі народних училищ. Щодо цього в 1871 році він підготував спеціальну доповідну записку, з якою виступив перед земськими гласними і обґрунтував необхідність народної освіти. Невдовзі проект священика Галабутського підтримали його колегами, а вже наступного року в Золотоніському повіті додатково були відкриті 12 народних училищ та виділені кошти на їх утримання.

На жаль, згодом повноваження гласного Галабутського були припинені через втрату ним майнового цензу, а в 1885 році його було переведено до міста Прилуки, де він отримав сан протоієрея і посаду благочинного всіх церков Прилуцького повіту. Одночасно М.К. Галабутський був священиком прилуцького Різдва-Богородичного собору, очолював відділення епархіальної училищної ради і продовжував опікуватися справою народної освіти. Зокрема, він зумів зацікавити заможних поміщиків, які давали значні кошти на утримання шкіл. Пізніше за плідну працю священика Галабутського було нагороджено орденом Святого Володимира III ступеня. Помер він 2 січня 1920 року у 82-річному віці й був похований у Прилуках, де ще донедавна на старовинному міському кладовищі стояв пам'ятник цій яскравій і неординарній людині. В одній зі своїх краєзнавчих статей

І.В. Лучицький

про неї розповів колишній хранитель Прилуцького краєзнавчого музею Георгій Гайдай.

Ще однією яскравою особистістю серед земських діячів Золотоніського повіту був лікар **Адольф Петрович (Вацлав) Дурач**, який заслуговує на вдячну пам'ять. Він стояв біля витоків земської медицини і фактично був її організатором. За його безпосередньої участі здійснювався добір інших земських лікарів та фельдшерів, а також було розроблено правила “Про облаштування в Золотоніському повіті

А.М. Лівницький

медичної частини”. У містечку Богодухівка Чорнобаївської волості, де А. Дурач проживав при земській лікувальниці, він постійно приймав хворих і надавав їм безкоштовну допомогу. Через це до нього на прийом їхали селяни не тільки з Чорнобаївської, а й сусідніх волостей, що неодноразово відзначали земські гласні, аналізуючи стан медичної справи в повіті. У матеріалах земської управи знаходимо відомості, що земський лікар Адольф Дурач, прослуживши в Золотоніському повіті майже сім років, помер 17 серпня 1872 року під час епідемії холери.

Сподіваюся, що історія Золотоніського земства зацікавить не тільки краєзнавців, а й загал черкащан, які прагнуть більше дізнатися про історію свого краю. Тому розраховую на їхні розуміння й допомогу, насамперед у пошуку додаткових матеріалів з історії Золотоніського земства, біографічних відомостей, фотографій тощо. Можливо, колись на основі цих матеріалів буде написано окрему книгу про історію Золотоніського земства, яка доповнить “Подорож Златокраєм” і зробить її ще цікавішою та захопливішою.

Предводители Золотоніського дворянства

Інститут повітових предводителів дворянства зародився в Російській імперії ще за часів Катерини II і був важливою ланкою в системі дворянського станового самоврядування. Спочатку посада повітового предводителя була створена як тимчасова, через необхідність організації дворянства для виборів депутатів до Законодавчої Комісії і для складання ними наказів комісіям з укладення проекту нового Уложення. Тому вже у грудні 1766 року на території Переяславського полку відбулися вибори депутатів шляхетства, які склали свій наказ полковнику компанійському Захарію Забілі. Серед авторів цього документа зустрічаємо і прізвища виборних представників золотоніського шляхетства: підкоморія Якова Іскри, земського судді Івана Андрієвського, земського писаря Григорія Кононовича та інших¹.

Згодом практика діяльності повітових дворянських предводителів була визнана вдалою і царський уряд вирішив залишити цю посаду, включивши її в систему імперської влади. Остаточно посада повітових предводителів була затверджена Жалуваною грамотою дворянству 1785 року, яка поширювалася й на територію України, розділену на вісім намісництв. Золотоніщина на той час входила до Київського намісництва, утвореного із Київського, Переяславського, Лубенського, Миргородського полків, а також частково полків Прилуцького і Гадяцького.

На той час (1775–1786 рр.) Золотоніський повіт охоплював 8 містечок, 48 сіл, 29 “деревень”, 9 слобід, 134 хутори, в яких мешкало 80 319 осіб (крім поміщиків і власників). Серед них було 36 705 власницьких і монастирських підсусідків, 14 156 козаків-підпомічників, 950 різночинців і 2311 різночинницьких підсусідків, 2136 виборних козаків, 742 священо- і церковнослужителів (з дружинами, вдовами та дітьми), 67 діючих і 609 відставних офіцерів та рядових, 70 купців тощо. До окремої категорії відносили поміщиків-землевласників, яких було приблизно 140 прізвищ². Саме вони і склали основу повітового шляхетства, яке охоче скористалося можливістю зрівнятись за статусом з російським дворянством і здобути дворянських прав та привілеїв. Адже за Жалуваною грамотою дворянству представників цього стану звільняли від сплати податків і тілесних покарань, судити їх міг тільки дворянський суд. Лише дворяни могли володіти землею і кріпосними селянами, вони також володіли надрами у своїх маєтках, могли займатися торгівлею і відкривати заводи. Їх будинки були звільнені від постою військ, а маєтки не підлягали конфіскації. Дворянство також отримало право на самоврядування, яке здійснювалося через дворянське зібрання, що скликалося кожні три роки в губернії і в повіті. На них і обирали губернських і повітових предводителів дворянства, судових засідателів і капітан-ісправників, які очолювали повітову адміністрацію.

Тут потрібно зауважити, що на зборах губернського дворянського зібрання делегати обирали двох кандидатів на посаду повітового предводителя дворянства і подавали ці кандидатури для затвердження генерал-губернатору. А вже він на свій розсуд вирішував, хто з них представлятиме дворянство свого повіту. При цьому право бути обраним мав будь-який дворянин обер-офіцерського чину, не молодший 25 років. Але обов'язковою умовою був майновий ценз кандидата: його прибуток з

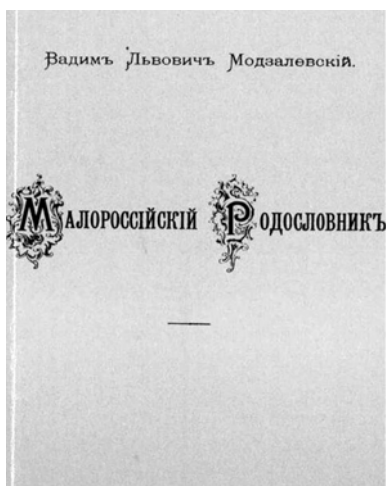

маєтків мав складати не менше 100 рублів на рік. Обов'язковою вимогою до кандидата також була його чесність і бездоганна репутація.

Напевне, такі чесноти були притаманні й першому предводителю Золотоніського шляхетства **Івану Леонтійовичу Максимовичу**, який виконував ці обов'язки протягом **1785–1787 років**³. Відомо, що походив він з роду Тимківських, а народився близько 1727 року в родині військового товариша Леонтія Васильовича Максимовича (?–1699–25 лютого 1745). Через каліцтво Леонтій Васильович був звільнений від військової служби. А от його син Іван з 1747 року служив військовим канцеляристом, а 28 липня 1752-го був призначений сотником бубнівським Переяславського полку, змінивши на цій посаді свого тестя Федора Васильовича Базилевича. Він прослужив до 1768 року, після чого чотирнадцять років обіймав посаду комісара переяславського. 25 червня 1770 року від генерала Рум'янцева Іван Максимович отримав звання бунчукового товариша, а у 1782 році

В.Л. Модзалевський – дослідник родоводів українського шляхетства

був обраний Золотоніським повітовим суддею (на місце колезького асесора Івана Андрійовича Синьоока, який перед цим був суддею земського суду). Тоді ж була утворена Комісія про розгляд дворянства у Малоросії, і в 1784 році Іван Леонтійович Максимович зі своєю родиною був занесений до шостої частини родовідної дворянської книги Київського намісництва. А вже наступного року його обирають повітовим предводителем Золотоніського дворянства⁴.

У фондах Державного архіву Чернігівської області збереглося кілька документів підписаних І.Л. Максимовичем, які проливають світло на його діяльність. Один з них – “репорт” предводителя дворянства

Золотоніського повіту предводителю дворянства Київського намісництва В.В. Капністу про внесення до списку дворян родини А.Д. Гоголя-Яновського, датований 2 грудня 1787 року. У ньому І. Максимович повідомляє, що полковий писар Афанасій Дем'янович Гоголь-Яновський, 49 років, значиться у списку дворян Золотоніського повіту. 20 квітня 1787 року йому був пожалований чин секунд-майора, а його семирічному синові Василю – корнета. Предводитель дворянства також повідомляє, що за останньою ревізією 1782 року А.Д. Гоголь-Яновський мав 3-х кріпаків у селі Кононівка Лубенського повіту та 122 селян у селі Келеберда. Останні були отримані ним як придане дружини Тетяни – дочки бунчукового товариша Семена Лизогуба⁵.

Таким чином, завдяки І.Л. Максимовичу ми дізналися про зв'язки з нашим краєм родини Гоголів-Яновських, з якої походив автор “Мертвих душ” Микола

Гоголь. Однак перший предводитель золотоніського дворянства запам'ятався не тільки цим. У своїх спогадах про рід Тимківських-Максимовичів один із славних нащадків цього роду Михайло Максимович писав, що у квітні 1787 року Іван Леонтійович Максимович разом з іншими предводителями Київського намісництва мав нагоду проводити Катерину II під час її подорожі по Дніпру із Києва до Кременчука. Тоді на знак уваги предводитель золотоніського дворянства одержав від імператриці золоту тютюнницю з її портретом, а від польського короля

Станіслава-Августа – золоту каблучку з його портретом, усяним навколо дрібними діамантами.

Дослуживши своє трьохліття предводительства, пише М. Максимович, Іван Леонтійович у 60-річному віці вийшов у відставку, залишаючись до смерті в чині бунчукового товариша, яким дуже дорожив. “Росту він був середнього, міцної статури, плечистий, з відкритим лицем. Характером був тихий, добре володів латиною і польською мовою, любив співати пісень і грати на гусях, ходив завжди у звичному йому вбранні: шовковому жупані з широким персидським поясом, в сукняному кантуші з вільотами, своє сиве волосся підбирав у чуб”⁶.

Свій вік Іван Максимович доживав у селі Прохорівка, що на Канівщині. Саме там, на дніпрових схилах, у 1747 році він заснував родове гніздо Максимовичів. До цього варто додати і те, що станом на 1782 рік у населених пунктах Золотоніського повіту за І.Л. Максимовичем значилося більше 150 кріпаків чоловічої і жіночої статі, зокрема 89 – у с. Прохорівка, 9 – у с. Сушки, 5 – у м. Гельмязів, 56 – в хуторі на р. Кропивна.

Помер І.Л. Максимович 4 грудня 1801 року й був похований у Києві на Щиковиці біля церкви Всіх Святих⁷.

Після Івана Максимовича з **1788 по 1791 роки** повітовим предводителем Золотоніського дворянства служив секунд-майор **Федір Григорович Іваненко**⁸, який також походив з давнього козацько-старшинського роду. Його батько Григорій Григорович у 1768–1782 роках був полковником переяславським і брав участь у військових походах. У битві під Кагулом був поранений у ногу. В 1774 році він мав 1186 душ підданих, зокрема у Баришівці та в хуторі на річці Чумгак (яким заволодів незаконно)⁹.

Його син Федір (1775–1809) як і четверо інших закінчив сухопутний шляхетський кадетський корпус, брав участь у військових походах, де отримав поранення. Перед тим як посісти посаду предводителя, був золотоніським городничим. Наприкінці XVIII століття за ним значилося 1060 кріпосних душ, зокрема в с. Канівці – 200, д. Логвиненківці – 200, с. Шабельники – 200, с. Ковалівка – 400, в хуторі Чирське – 60¹⁰. Дружина – Марія Чугуєвець.

У **1791 році** повітовим предводителем Золотоніського дворянства було обрано прем'єр-майора **Миколу Константиновича Лесаневича**¹¹ (1745–1810), рід якого був тісно пов'язаний із Золотоніщиною. Його батько Константин Олексійович у 1739–1751 роках обіймав посаду полкового судді переяславського і прославився тим, що активно скуповував та захоплював на Золотоніщині грунти і хутори. Цьому сприяли не тільки посадове становище судді, а й родинні зв'язки К. Лесаневича, який був одружений з дочкою переяславського полковника Стефана Томари – Наталією. У 1735 році він викупив у Золотоніській сотні два хутори у нехайківського священника Семена Гороневича та козака Ничипора Сененка. Наступного року продовжував скуповувати грунти в селі Жорнокльови, а також у м. Переяславі. У 1753 році Лесаневич здійснив напад на хутір полкового хорунжого Григорія Моцока в Золотоніській сотні, захопивши людей, худобу та сіно¹². Пізніше частина цих маєтностей перейшла до його сина Миколи, який у 1780 році мав таку власність: у Гельмязівській сотні в селі Жорнокльови – 99 підданих, у с. Горбані – 5, у с. Чопилки – 15, в хуторі Малому –

102; у Золотоніській сотні: в хуторі Великому – 84, у с. Ковтуни – 2; у Домонтовській сотні – 49; у м. Переяславі – 9; у 2-й полковій сотні, в с. Комарівка – 4 підданих¹³. А В. Модзалевський зазначає, що станом на 1785 рік у власності пана Лесаневича було і село Миколаївка, де він мав 144 кріпаків.

Напевне, таке майнове становище і визначило громадський статус Миколи Лесаневича у середовищі Золотоніського дворянства. А розпочинав свою службу кар'єру він у 1766 році військовим товаришем. В 1767 р. був призначений земським (полковим?) комісаром Переяславського повіту і завідував збиранням з населення похатнього рубльового внеску – тих самих “консистенных дач”. Входив до складу комісії, яка розглядала земельні спори між представниками козацької старшини.

14 серпня 1767 р. він отримав звання бунчукового товариша, а з 1784 по 1786 роки був депутатом дворянства Золотоніського повіту. 29 травня 1787 року в чині прем'єр-майора М. Лесаневич вийшов у відставку і оселився в селі Миколаївка, де у 1781 році на його кошти була збудована Свято-Миколаївська церква. Пізніше біля цієї церкви він був і похований разом з дружиною Оленою Петрівною (Стахович). Відомо, що його рідна сестра Олена Константинівна (1749 р. н.) була заміжжю за прем'єр-майором і управителем кантакузінських маєностей Микитою Андрійовичем Ашаніним, який мешкав у Великому Хуторі, а пізніше заснував хутір Ашаніновку¹⁴.

У 1793 році повітовим предводителем Золотоніського дворянства (повітовим маршалком) був обраний бунчуковий товариш **Іван Федорович Базилевич** (1752–1816)¹⁵. Свою службу він розпочав у 1779 році колезьким канцеляристом, а з березня 1774 став військовим товаришем. З 1783 року – бунчуковий товариш. На посаді повітового предводителя дворянства служив до 1796 року. Володів 69 душами в м. Бубнів, селах Прохорівка, Сушки, хуторі Ковтунівці. Мав за дружину Олену Данилівну Лесевич (?–1823)¹⁶.

Потрібно зауважити, що у 1797 році на українське дворянство остаточно було поширено дію “Грамоти на права, вольності і привілеї російського дворянства”, а наприкінці XVIII ст. – і Табеля про ранги, що визначав порядок державної служби та послідовність присвоєння чинів цивільним і військовим особам. Згідно з Табелем, посада губернського предводителя дворянства дорівнювала V класу (статський радник), а повітового – VI (колезький радник). І хоч ці посади були неоплачуваними, їх престижність визначалася самим статусом та певними пільгами, що надавалися предводителю. Як виборні особи вони не отримували грошового жалування, але мали право на пенсію та ряд інших привілеїв.

На цей час повноваження предводителів повітового дворянства переважно зводилися до представницьких функцій у станових органах. Вони вели список дворян свого повіту, головували у Дворянській опіці, яка керувала майном сиріт і недієздатних дворян, завідували становою касою тощо. У своїй діяльності повітові предводителі дворянства були повністю незалежними від губернських предводителів дворянства, але залежали від генерал-губернаторів, які затверджували їх на посадах.

Маємо дані, що у **1818 році** повітовим предводителем Золотоніського дворянства (повітовим маршалом) був **Павло Болюбаш**¹⁷, а **8 січня 1821 року** на цій посаді був затверджений **Михайло Петрович Дараган**¹⁸. Останній належав до роду кропивнянського сотника Дмитра Дарагана. У 1752 році Д. Дараган отримав у власність 50 посполитих дворів у Яготинській, Гельмязівській, Піщанській та Бубнівській сотнях, які, очевидно, успадкував його син Петро Дараган, а потім і онук Михайло. Останній народився 8 листопада 1764 року в м. Переяслав. Від 2 січня 1792 по 1795 рік був засідателем Золотоніського повітового суду, а з 31 грудня 1827 року служив надвірним радником. За ним у Золотоніському повіті значилося 335

кріпосних душ і 2000 десятин землі в с. Богодухівка та д. Щербинівка¹⁹. Мав дружину Єву Яківну Фон-Фок (1768 р.н.), дочку полковника, коменданта Переяславської фортеці.

З 1835 по 1838 роки інтереси Золотоніського дворянства обстоював ще один представник роду Тимківських-Максимовичів – **Микола Васильович Максимович**²⁰. Народився він 2 червня 1797 року в місті Богуслав. Виховувався в Другому кадетському корпусі. З 5 січня 1817 р. служив прапорщиком 7-ї артилерійської бригади, а з 27 квітня 1820 – проходив службу у 8-й артилерійській бригаді. 19 січня 1821 р. вийшов у відставку в чині підпоручика, після чого, напевне, переїхав до свого родового маєтку у м. Прохорівка. 9 березня 1821 р. М. Максимович був затверджений на посаді почесного доглядача Золотоніського повітового училища, а з вересня 1835-го по вересень 1838 року виконував обов'язки повітового предводителя дворянства. За ним значилося 127 родових кріпаків у Прохорівці та інших населених пунктах, а також було прикуплено в хуторі Озерянському 700 дес. землі. Станом 1835 рік М.В. Максимович мав 72 душі у м. Прохорівка, 13 – у Гельмязеві, 19 – в Келеберді, 111 душ у хуторі Тополі²¹. Мав дружину Олександру Михайлівну (Дараган), дочку генерал-майора і надвірного радника Михайла Михайловича Дарагана. Помер 6 грудня 1867 р.

З 1844 по 1847 роки провідником Золотоніського шляхетства був **Іван Петрович Неверовський**, останній представник цього козацько-шляхетського роду²². Його батько був городничим м. Золотоноша, а рідний брат Дмитро — відомим полководцем і героєм Вітчизняної війни 1812 року (загинув 1 листопада 1813 року під Лейпцігом).

Очевидно, Іван Неверовський народився у м. Кропивна (коли саме, невідомо). Але є дані, що 16 листопада 1797 року він поступив на службу кадетом в Морський корпус. У 1800 році служив гардемариним на фрегаті “Счастливый”, на якому здійснив перехід із Миколаєва до острова Зант і назад. У 1807–1805 рр. служив на суднах корабельного флоту на Чорному морі. Під час російсько-турецької війни брав участь у взятті Анапи за що 3 серпня 1806 року був нагороджений орденом Святого Георгія IV класу. У 1807–1815 рр. служив на фрегаті “Воин” і човні “Ратный”, крейсерував біля румунських берегів. 1 травня 1810 р. отримав звання лейтенанта, а з 20 січня 1816 р. вийшов у відставку у званні капітан-лейтенанта.

Жив у селі Павлівщина, яке раніше називалося Неверовщиною. Золотоніський повітовий предводитель дворянства з вересня 1844 по вересень 1847 року. Відомо, що у лютому 1859 р. І.П. Неверовський звертався до Сенату з проханням про надання свого прізвища і герба хрещенику, онукові рідної сестри Пелагеї Дараган – Івану. Це клопотання відхилили²³.

З 1847 по 1850 роки повітовим предводителем Золотоніського дворянства був **Василь Йосипович Косюра**²⁴, який, очевидно, належав до давнього малоросійського шляхетського роду, що брав свій початок від канівського полкового есаула Власа Косюри (1664 р.). Цей рід занесений до II частини родослівної книги Полтавської губернії і був відомий на Золотоніщині аж до початку ХХ століття.

В.Й. Косюра народився 19 лютого 1803 року в с. Богодухівка в родині Йосипа Васильовича Косюри, який служив канцеляристом Золотоніського повітового суду. З 29 квітня 1820 р. був відданий у дворянський кавалерійський ескадрон “для научения порядку военной службы”. З 4 червня 1823 р. – корнет Олександрійського гусарського полку, а з 4 червня 1825 р. – поручик. У травні 1830 року В.Й. Косюра вийшов у відставку в чині штабс-ротмістра.

Із 17 вересня 1847 р. по вересень 1850 р. – Золотоніський повітовий предводитель дворянства. Станом на 1811 р. за ним у селі Криси (сучасне

Христитилеве Чорнобаївського району) рахувалося 9 душ та ще 27 душ і 2111 десятин землі в селі Іржавець²⁵.

У 1853–1860 роках повітовим предводителем Золотоніського дворянства був **Іван Якович Лукашевич**, який походив з великого козацько-старшинського (згодом — дворянського) роду²⁶. Цей рід бере початок від **Лукаша (Луки) Васильовича Коломійченка** (р. н. невід. – п. до 1736), переяславського полкового осавула (1716–1733) і наказного переяславського полковника (1722–1732), переяславського полкового обозного (1735). Прізвищем його нащадків стало ім'я їхнього предка. У 1772–1781 роках Яків Михайлович Лукашевич був золотоніським сотником. Відомо, що його син І.Я. Лукашевич народився 12 листопада 1811 року в селі Кононівка. Виховувався в Благородному пансіоні при Московському університеті. Розпочинав службу 1830 року в канцелярії Олександрійського повітового предводителя дворянства, мав чин колезького реєстратора зі старшинством. Від жовтня 1838 по 1844 рр. був суддею Пирятинського повіту, а з 1844 по 1850 – служив губернським секретарем. Входив до губернського комітету із селянської реформи. Жив у Кононівці, де станом на 1842 рік за ним значилося 327 душ родових селян і 3000 десятин землі. Також мав 321 душу і 18 222 десятини землі у д. Сергіївка Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії. Станом на 1850 р. Лукашевич мав 226 душ в селі Крупське, 40 – у д. Згарська Тишківка, 30 – у х. Чеботьки і 182 – у д. Головатівка.

Відомий як бібліофіл (його колекцію складала більш як 4000 екземплярів книжок). Помер 1860 року. Мав дружину Варвару Гаврилівну, дочку колезького асесора. Спогади про І.Я. Лукашевича залишив П. Д. Селецький, поміщик села Малютинці Пирятинського повіту.

Від 1860 по 1862 роки, а потім **із 1864 по 1865 роки** Золотоніським повітовим предводителем дворянства був **Олександр Олександрович Іваненко**, який мав 287 душ і 2450 десятин у Золотоніському і Переяславському повітах²⁷. Пізніше він був почесним доглядачем Переяславського повітового училища і предводителем переяславського шляхетства.

Ось далеко не повний перелік предводителів дворянства, які служили в Золотоніському повіті до 1865 року. Як бачимо, це були не останні люди свого часу, більшість з яких вийшла із середовища козацької старшини. Шляхетське звання та привілеї вони отримували за військову службу і так закріплювали свій соціальний статус, який успадковували їхні нащадки. Потрібно сказати, що в середині ХІХ століття у Золотоніському повіті було 88 спадкових і 409 особистих дворян та 592 дворянських маєтки²⁸. Всього ж у Полтавській губернії на цей час нараховувалося 2467 дворянських родів, більшість з яких (1368, або 55,4%) набули дворянського звання саме за військову службу²⁹.

Основою матеріального забезпечення представників полтавського дворянства, звичайно ж, були багаті земельні володіння. Наприклад, на час звільнення селян від кріпацтва (1861 р.) у Золотоніському повіті було 28 дворян, які мали у власності від 1000 до 15 тисяч десятин землі, тобто були великими землевласниками. Так, князь **Анатолій Барятинський** мав маєток у Драбові й 19 000 десятин землі, стільки ж землі було у власності княжни **Марії Кантакузен** (с. В. Бурімка). **Іван Неплюєв** (селище Чорнобай) – володів 16 000 дес., **Павло Томара** (с. Каврай) – 8600 дес., графиня **Олена Завадовська** (с. Білоусівка) – 7600 дес., **Іван Лукашевич** (с. Крупське) – 4500 дес., **Степан Томара** (с. Домантове) – 4200 дес. землі. Більше 3000 дес. також мали: надвірний радник **Гліб Нечаєв**, майор **Василь Горленко** (він мав ще й цукроварню у с. Гладківщина), дійсний статський радник **Михайло Білуха-Кохановський**, спадкоємці колезького секретаря **Яна Платковського**. Крім того, в

повіті було 36 поміщиків, які мали від 500 до 1000 десятин, і 377 дрібних землевласників (від 10 до 50 дес.)³⁰

Із відміною кріпосництва та запровадженням у 1864 році земської реформи представники дворянства беруть активну участь у діяльності органів земського самоврядування і фактично зосереджують у своїх руках усю повноту влади. Наприклад, їм належало переважне право на обіймання дуже поважної посади мирового посередника, на якого покладалося введення в дію Положень про селянську реформу. Причому, це право надавалося лише місцевим потомственным дворянам-поміщикам, які володіли не менш як 500 десятинами землі. Саме ж право обрання посередників діставали місцеві дворянські товариства і губернатори. Із дворян-землевласників формувалися й мирові суди, а у земських зібраннях їм належала більшість. Оскільки вибори до земств відбувалися за майновим цензом, то право бути обраним спочатку отримували ті дворяни, які мали в повіті не менше 200 десятин землі. Одним з таких, наприклад, був **В. І. Неплюєв**, який у 1862–1863 роках очолював золотоніське повітове дворянство. Потому він був гласним земського зібрання і головою повітової училищної ради. Є дані, що В.І. Неплюєв пожертвував 100 руб. на поїздку до Полтави губернського гласного Михайла Максимовича та видання ним “Книги Наума о Великом Божьем мире” і 20 примірників букваря цього ж автора³¹.

Маємо дані, що у другому скликанні Золотоніського земського зібрання (1867–1870 рр.) із 50 гласних 23 були представниками дворянства, 16 – козаками, 6 – селянами-власниками, 4 – купцями і 1 – священиком. На цей час обов’язки повітового предводителя Золотоніського дворянства тимчасово виконував титулярний радник **Яків Максимович Деркач**, який змінив на цій посаді **Олександра Миколайовича Маркевича**, а головою повітової земської управи був ротмістр **Василь Іванович Гінц**, членами земської управи працювали підполковник **Петро Львович Деркач** та капітан гвардії **Іван Васильович Товбич**³².

Отже, у пореформений період дворянство зберегло за собою ті права та привілеї, які були отримані ним раніше, і брало активну участь у суспільному житті. Про це говорить і те, що впродовж багатьох років представники дворянства обіймали у Золотоніському повіті усі найважливіші посади. Наприклад, у 1864–1865 роках, коли розпочалося запровадження земських установ, повітовим письмоводителем служив колезький секретар **Микола Михайлович Прохорович**, мировим посередником 1-ї дільниці – ротмістр **Василь Іванович Гінц**, 2-ї дільниці – колезький секретар **Микола Єлисейович Гайворонський**, 3-ї дільниці – інженер-капітан **Платон Максимович Оріховський**. Повітовим справником був підпоручик **Василь Антонович Дараган**, помічником справника – капітан **Віктор Олексійович Борзенко**, непримінним засідателем – губернський секретар **Сильвестр Августович Вишинський**, поліцейським наглядачем – колезький асесор **Опанас Андрійович Тихонович**, повітовим скарбником – колезький асесор **Степан Якович Онопрієнко**, суддею – колезький реєстратор **Михайло Павлович Лесеневич**, землеміром – титулярний радник **Фома Касперович Білковський**, повітовим поштмейстером – колезький секретар **Андрій Васильович Никифоров**, штатним наглядачем повітового училища – колезький секретар **Ілля Костянтинович Петрушок**, наглядачем тюремного замку – **Федір Семенович Козловський**, повітовим лікарем – колезький реєстратор **Данило Йосипович Науменко**, наглядачем міської лікарні – надвірний радник **Дмитро Іванович Ширяєв** і т.д.³³

На цей час (1865–1868 рр.) виконувачем обов’язків повітового предводителя дворянства був штабс-ротмістр **Костянтин Адріанович Требінський**³⁴, який одночасно був і головою мирового з’їзду, головуючим директором повітового відділення опікунського комітету по тюрмах, головою дворянської опіки, очолював

повітову училищну раду, повітове у військових справах присутствіє і ряд інших органів земського самоврядування. За своєю посадою він також брав участь у губернському земському зібранні, контролював земських начальників і міських суддів, головував на повітових у селянських справах присутствіях тощо.

Це говорить про те, що посада повітового предводителя дворянства торкалася практично усіх сфер життя в повіті й мала велику вагу не тільки в середовищі дворянства, а й серед інших верств населення. Тому зазвичай на посади предводителів обирали кращих представників цього стану, потомствених дворян, які вже мали певний управлінський досвід та організаторські здібності. Так формувалася еліта тогочасного суспільства, яка тривалий час була надійною опорою самодержавства (**список потомствених дворян Золотоніського повіту див. у додатку 19**).

У **1868–1870 роках** в.о. предводителя повітового дворянства був колезький асесор **Яків Максимович Деркач**³⁵, а після нього два рази поспіль (у **1870 і 1873 роках**) на цю посаду обирали поручика **Михайла Павловича Томару**, який був і головою земської управи³⁶. З 1831 року він проживав у селі Семенівка Пирятинського повіту й був власником цього населеного пункту. Також є дані, що він був предводителем золотоніського дворянства у **1845 році**, бо саме в такому статусі його прізвище згадується серед осіб, які стали передплатниками естампів Тараса Шевченка “Мальовнича Україна”³⁷.

У будь-якому разі можемо стверджувати, що М.П. Томара був освіченою людиною і мав неабиякий організаторський хист. Адже під його головуванням Золотоніське земське зібрання ухвалило багато важливих рішень, спрямованих на розширення в повіті мережі шкіл, покращення медичного обслуговування, а також забезпечення продовольчої безпеки населення тощо. При ньому земство вперше порушило і питання про залізничне сполучення від міста Ромни до Черкас, яке мало пролягти через Золотоніський повіт.

Ці позитивні починання були продовжені й при колезькому секретареві **Михайлі Павловичі Лесеневичі**, який виконував обов’язки предводителя повітового дворянства з **1876-го по 1879 роки**³⁸. Відомо, що народився він 10 січня 1816 року в с. Жорнокльови. Навчався у Ніжинській гімназії вищих наук (закінчив 1837 р.). У 1838 році в чині колезького реєстратора поступив на службу в Канцелярію куратора Київського навчального округу. У 1839–1840 роках був переяславським повітовим суддею, а з 1862-го золотоніським повітовим суддею. М.П. Лесеневич також обирався депутатом дворянства Золотоніського повіту, був почесним мировим суддею і губернським секретарем.

Помер він 2 лютого 1883 р. і похований у родинному склепі в селі Жорнокльови. Там же була похована і його дружина Наталія Василівна Лесеневич, яка походила з роду Товбичів. Вірогідно, що капітан гвардії **Іван Васильович Товбич**, який був повітовим предводителем Золотоніського дворянства з **1879 по 1883 роки**³⁹, доводився їй рідним братом. До цього обирався гласним повітового і губернського земств, брав активну участь у роботі комісії з розробки мережі земських шкіл. У 1874 році І.В. Товбич був мировим суддею 2-ї дільниці, а з 1877 року очолював повітову земську управу. І.В. Товбич мав ґрунти у селі Безпальчому, де й мешкав. Йому також належало невелике село Софіївка поблизу Безпальчого. У 1871 році він пожертвував частину своїх земель для влаштування в с. Безпальчому щотижневого базару⁴⁰.

Від 1883 по 1886 роки повітовим предводителем золотоніського дворянства був **Олександр Васильович Гінц**⁴¹, батько якого, ротмістр Василь Іванович Гінц, був членом Полтавського губернського комітету із влаштування і покращення побуту поміщицьких селян (1858–1859 рр.). Після цього він був одним з перших

голів Золотоніської земської управи, гласним Золотоніської міської Думи і мировим суддею 1-ї дільниці Золотоніського повіту. Про діяльність його сина О.В. Гінца відомо небагато, так само, як і про діяльність на посаді повітового предводителя дворянства колезького секретаря **Василя Васильовича Цимбалістова** (згадується на цій посаді у 1890 р.)⁴². Останній був підполковником царської армії і георгіївським кавалером (нагороджений 26 листопада 1849 р.). Вийшовши у відставку, поселився у с. Старий Каврай, де мав кінний завод і більше 1200 десятин землі.

У **1892 – 1904 роках** дворянство Золотоніського повіту очолював дійсний статський радник **Василь Васильович Косюра**⁴³. Відомо, що він народився в селі Мар'янівка Пирятинського повіту (нині Гребінківський район). Закінчив курс Харківського університету. Працював дільничим мировим суддею. Був золотоніським повітовим предводителем дворянства до 1904 року, а 1906 року був знову обраний на цю посаду. Помер у 1915 році⁴⁴.

У **1910 році** предводителем повітового дворянства був надвірний радник **Микола Олександрович Лесеневич**, який до цього у 1904–1909 роках служив земським начальником 5-ї дільниці (В. Хутірська, Безпальчівська, Драбівська волості)⁴⁵. А після нього впродовж майже 7 років цю посаду обіймав граф **Дмитро Павлович Капніст**⁴⁶, онук відомого декабриста Олексія Васильовича Капніста. Один з його синів — Павло Капніст (1842–1904) – керував канцелярією міністерства юстиції царського уряду, з 1877 року був прокурором Московської судової палати. У 1880–1895 роках служив опікуном Московського учбового округу, був сенатором.

Д.П. Капніст, останній предводитель Золотоніського дворянства

Блискучу кар'єру зробив і Д.П. Капніст, який народився 5 червня 1879 року. В 1903 році, по закінченні юридичного факультету С.-Петербурзького університету, він поступив на службу до міністерства юстиції, а в 1907–1908 роках був товаришем прокурора Тамбовського окружного суду. Мав чин титулярного радника. У 1912 році Д.П. Капніст був обраний депутатом IV Державної думи, де входив до фракції так званих “октябристів”, а згодом став лідером цієї фракції. 1 березня 1917 року Тимчасовим комітетом Держдуми він був призначений комісаром над міністерством внутрішніх справ, а з 8 березня – головою Особливої комісії з ліквідації Головного управління у справах друку (комісар Тимчасового уряду у справах друку)⁴⁷.

Герб дворянського роду Капністів

Тривалий час свою депутатську діяльність граф Д. Капніст поєднував із діяльністю на посаді повітового предводителя Золотоніського дворянства. Уперше на цю посаду він був обраний 1910 року. В 1913 році обов'язки предводителя тимчасово виконував **Дмитро Дмитрович Косюра**⁴⁸, а потім на цій посаді знову згадується Д.П. Капніст⁴⁹.

Очевидно, що граф переважно мешкав у Санкт-Петербурзі, але часто бував і на Золотоніщині, де в нього було 200 десятин землі і родовий маєток у селі Вознесенське. Принаймні, матеріали Золотоніського земського зібрання свідчать про те, що Д.П. Капніст брав активну участь у роботі земських органів і мав неабиякий авторитетом серед гласних повіту. 16 листопада 1916 року

вони висловлювали подяку графу Капністу за його патріотичну позицію у Державній думі і за захист проекту про волосні земства. З цих матеріалів також видно, що Д.П. Капніст був прихильником ліберальних реформ: він підтримував розгляд у законодавчому порядку пропозицій Золотоніського земства щодо звільнення від військової повинності голів та членів земських управ і пропозицію щодо надання земствам права обирати до складу управ осіб, які не мали встановленого майнового цензу⁵⁰.

На жаль, усі ці заслуги були перекреслені більшовицьким переворотом, що стався у жовтні 1917 року. Під час громадянської війни граф Д.П. Капніст змушений був емігрувати до Франції і помер у Парижі 1926 року. Його ж родовий маєток у селі Вознесенське, в якому був великий парк і красивий, схожий на палац, двоповерховий дім із 42 кімнатами та багатою бібліотекою, був розграбований і спалений місцевими селянами. Після цього родина Капністів назавжди втратила зв'язок із Золотоніщиною і вже більше до неї не поверталася, яке і багато інших представників українського та російського дворянства, яким після 1917 року не знайшлося місця на рідній землі.

Рід Барятинських і Драбівщина

Про зв'язки князівського роду Барятинських з Драбівщиною добре відомо хоча б тому, що це прізвище відбилосся у назві одного з населених пунктів нашого краю – пристанційного селища Драбово-Барятинське. Відомо також, що у другій половині XIX – на початку XX століть у містечку Драбів Золотоніського повіту була велика економія княгині Барятинської, до якої належали льонотіпальна і паперово-обгорткова фабрики, винокурня, паровий млин, кінний і цегельний заводи тощо. Після революції 1917 року все це, на жаль, було зруйноване і розграбоване. Але мешканці Драбова та навколишніх сіл ще й досі знаходять на своїх обійстях цеглу з маркуванням “К. Б.” (княгиня Барятинська), яка нагадує про колишню заможність і впливовість представників цього роду. Та мало хто знає про те, звідки походив цей рід і як склалася доля його нащадків, зокрема тих, які колись володіли тут землями нашого краю (див. додаток 21). Саме про це і йтиметься далі.

Родовий герб Барятинських

У листопаді 1881 року всеросійська військова газета “Русский инвалид” надрукувала некролог на смерть князя Анатолія Барятинського і дала скромну довідку про його ратні заслуги. З неї читачі довідалися, що генерал-лейтенант Анатолій Іванович Барятинський помер 9 листопада того ж року на 61 році життя, більша половина якого була присвячена військовій службі. Розпочинав він її ще у 1837 році юнкером польової кінної артилерії, брав участь в Угорській кампанії 1848 року та Кримській війні 1853–1856 років, а по її закінченні деякий час командував Преображенським лейб-гвардійським полком.

До цього можна додати, що А.І. Барятинський належав до відомого дворянського роду, який веде свій початок ще від князя Михайла Чернігівського –

Фельдмаршал О. Барятинський,
(1815-1879)

Рюриковича і нащадка князя Володимира. Син Святого Володимира Хрестителя Ярослав посадив свого сина, Великого князя Святослава, на Чернігів і від нього пішли князі Барятинські, серед яких був Андрій Шутиха Мезецький (1361 р.). Старший син останнього, князь Олександр, у XV сторіччі взяв у володіння волость Барятино й почав зватися Барятинським, передавши це прізвище своїм нащадкам. Один з них, Іван Іванович Барятинський (1767–1825) був ад'ютантом у генерал-фельдмаршала Потьомкіна, потім виконував дипломатичні місії в Англії та Німеччині. Від другого шлюбу з Марією Федорівною, дочкою прусського дипломата графа Келлера, Іван Барятинський мав семеро нащадків, найвідомішим з яких був Олександр Барятинський, герой Кавказької війни і фельдмаршал.

У 1843 році через своїх уповноважених осіб князь Олександр Барятинський придбав у графа Василя Завадовського Драбів, Великий Хутір, Кантакузівку та ряд інших населених пунктів, а дещо пізніше вони перейшли у власність його молодшого брата Анатолія Барятинського. До речі, дружиною останнього була Олімпіада Каблукова – небога Василя Завадовського (по

материнській лінії), що свідчить про родинні зв'язки Завадовських і Барятинських. Вірогідно, що саме на честь Олімпіади Каблукової (Барятинської) було названо село Олімпіадівку, що з'явилося на півдорозі між Драбовом та селом Митлашівка. Так що оборудка з купівлею-придбанням драбівських маєтностей не була випадковою...

Навряд чи тоді у Драбові та найближчих селах цікавилися родоводом князя Анатолія Барятинського і його біографією, та й мало ймовірно, щоб хтось там передплачував "Русский инвалид". Але звістка про смерть князя майже відразу долетіла до цих країв і стала предметом жвавих обговорень. Мабуть першим про неї дізнався управитель драбівської економії Барятинських на прізвище Готов, який від імені її власників тут господарював. Оперативний зв'язок із Петербургом, де тоді мешкали Барятинські, управитель економії підтримував за допомогою телеграфного зв'язку, який почав діяти у Золотоніському повіті з 1879 року.

Так про смерть князя стало відомо не тільки Готову і його найближчим помічникам, а й місцевому населенню, яке переважно працювало на підприємствах Барятинських та на їхніх землях. Багато селян пам'ятали, що звільнення від кріпацтва також було пов'язане з іменем Анатолія Барятинського. Підписи його довірених осіб стояли під так званими "установними грамотами", які давали колишнім кріпакам юридичну свободу і землю. Інша справа, що цієї землі було недостатньо, а проголошена свобода обернулася економічною залежністю. Селяни, яким не вистачило польової землі, змушені були наймати чи орендувати її у того ж самого поміщика, який дав їм вільну.

Тут маємо нагадати, що до скасування кріпацтва (у 1860 році) А. І. Барятинський був найзаможнішим поміщиком Золотоніського повіту, бо мав понад 19 тисяч десятин землі та 2584 кріпосних душі, які мешкали у Драбові, Кантакузівці, Великому Хуторі, Олімпіадівці та в менших селах і хуторах (всього 932 двори). Як уже мовилося, ці маєтності були придбані у графа Василя Завадовського, який через борги вже не міг управляти численними маєтками, успадкованими від свого батька, Петра Завадовського. Серед іншого майна новим власникам дісталися ошатний палац, суконна фабрика (збудована у 1832 році), кінний завод, водяні й вітряні млини, господарські будівлі тощо. Попри те що Анатолій Барятинський мешкав у Петербурзі, він знаходив час і для відвідування своїх драбівських володінь, особливо влітку. Про це, наприклад, свідчить той факт, що у Драбові народився один із його синів Олександр (1846–1914), а також те, що тут знаходився найкращий кінний завод князя Барятинського.

Із "Военно-статистического обозрения Российской империи. Полтавская губерния" дізнаємося, що у 1848 році на кінному Барятинського у Драбові налічувалося 326 коней англійської і арабської порід, в тому числі 15 жеребців і 146 маток. Це був найбільший конезавод Полтавської губернії. Та все ж найголовнішим багатством драбівської економії Барятинських були земля і працюючі люди, які вміли на ній вирощувати хліб, технічні культури й виробляти різноманітну тваринницьку продукцію. До речі, ще до відміни кріпацтва А. Барятинський почав наділяти своїх селян землею, яку вони обробляли власною чи панською худобою. За це кріпаки сплачували оброк у натуральній чи грошовій формі або відбували 2–3 дні панщини. Станом на 1860 рік у драбівських володіннях А. Барятинського надільною землею користувалися 1211 господарів, які обробляли 6283 десятини. ("Приложения к трудам редакционных комиссий для составления Положений о крестьянах..."). Ті

ж селяни, що не мали ні тягла, ні землі, працювали на панському полі за 3–4-й сніп, а згодом поповнювали категорію робітників, які працювали на промислових підприємствах Барятинських.

Ще у 1862 році на замовлення А. Барятинського в містечку Драбів бельгійським інженером Анрі (Генріхом) Ле Доктом була запущена льонотіпальна фабрика, обладнана за останнім словом техніки. Під його керівництвом на фабриці встановили на ній 5 м'ялок, 60 тіпальних верстатів і 2 кардові чесалки, які у кращі

роки дозволяли виготовляти по 20 тисяч пудів льоноволокна. Для цього на землях драбівської економії щороку висівали близько 700 десятин льону і додатково закуповували сировину в інших власників. Цим також опікувався бельгійський інженер-агроном, який, крім усього іншого, був управителем маєтків Барятинського.

У 1865 році для Ле Докта у Драбові був зведений будинок, у якому він мешкав разом з дружиною до 1872 року. Тут у них народилося шестеро дітей, але троє з них померли у ранньому віці. Тут, у Драбові, Ле Докт працював над власною моделлю паровоза, який мав бути обладнаний чавунними колесами із каучуковими ободами. За розрахунками автора проекту, така машина мала рухатися безрейковим шляхом, тягнучи за собою величезні вантажі – від 2 до 3 тисяч пудів. У 1871 році Ле Докт запантував свій винахід і готовий був втілити його в життя. Проте з ряду причин цьому проекту так і не судилося збутися, а його альтернативою стало залізничне сполучення.

Як бачимо, скасування кріпацтва та перехід на капіталістичні відносини суттєво пожвавили економічне життя, зокрема й на території нашого краю. У 1863 році 2613 ревільських душ за взаємною згодою викупили у князя Барятинського “усадебную оседлость и полевые угодья” загальною площею 6292 десятини. Таким чином, на одну ревільську душу, яка виходила з кріпосної залежності князя в середньому припадало по 2,4 десятини землі, що було дещо менше від вищої норми наділу, визначеної для Полтавської губернії (2,7 дес). А загалом кожна селянська сім'я отримала майже 10 десятин землі. Великі земельні володіння залишилися і у Барятинського, який керував ними через своїх прикажчиків.

У 1881 році, після смерті Анатолія Барятинського ці обов'язки лягли на його сина Володимира та невістку Надію, які стали розпорядниками усіх драбівських маєтностей. На цей час В. Барятинський був командиром лейб-гвардійського 4-го стрілецького батальйону Імператорської фамілії, а 19 грудня 1883 року його було підвищено до чину генерал-майора й призначено на посаду єгермейстера та начальника імператорського полювання. Очевидно, через свою службу Володимир Барятинський не міг багато уваги приділяти господарським справам, тому ними більше переймалася його дружина. Про це свідчить і той факт, що в матеріалах Золотоніського земства власницею драбівських маєтностей найчастіше називалася саме вона, княгиня Надія Барятинська.

*Князь Володимир
Барятинський (1843-1814)*

За даними статистичного бюро Полтавської губернії, на 1885 рік у Золотоніському повіті Барятинським належало 11 179 десятин землі й 1500 десятин – у сусідньому Пирятинському. На цій землі селяни вирощували велику кількість хліба, який економія Барятинських вивозила за межі Полтавщини, а також переробляла на місці. Наприклад, тільки на винокурному заводі в Дуніновці щороку переганяли близько 40 тисяч пудів хліба, збуваючи в державну казну до 1 млн 700 градусів чистого спирту. Пізніше на залізничній станції Драбово Барятинські збудували паровий млин з круподернею, який давав на рік близько 50 тисяч пудів борошна і до 10 тисяч пудів круп. Нарешті, для потреб економії в ній запрацював цегельний завод, на якому щороку виготовляли до 500 тисяч штук добротної цегли.

*Княгиня Надія Барятинська
у костюмованому наряді*

Разом із князівською родиною Кантакузіних-Сперанських, які володіли маєтком у селі Велика Бурімка, княгиня Барятинська все ще залишалася найбільшою землевласницею Золотоніського повіту. Але драбівська економія не спроможна була власними силами обробляти усю землю, тому більшу частину здавали в оренду на 3–6 років іншим землекористувачам або роздавали на один урожай жителям навколишніх сіл, які обробляли її за гроші, за відробіток чи “испольно”. Так, у 1885 році невідомий купець та ще якась особа орендували у економії Барятинської 4088 десятин орної землі – платили 6 руб. за десятину. Ще 4820 десятин знаходилися в користуванні жителів прилеглих сіл. Наприклад, серед жителів Великого Хутора 334 селянських господарства наймали 1181 десятину землі за гроші, 43 брали 99 десятин за відробіток, а 3 господарства користувалися польовими наділами (11 десятин) “испольно”, віддаючи третину зібраного врожаю власникові землі. Щодо відробіткової форми, то вона зводилася до виконання селянами різноманітних сільськогосподарських робіт. За одну десятину отриманої землі вони зобов’язувалися зібрати в копи хліб з 2–3 панських десятин, або виорати своїми кінями дві їхні десятини, чи звести на тік хлібні копи з п’яти десятин.

Втім, “испольна” і відробіткова форми господарських відносин не набули поширення, оскільки більшість селян таки воліла наймати землю за гроші. Наприклад, 1885 року у драбівській дачі, до якої належали містечка Драбів, Великий Хутір та село Олімпіадівка, було зафіксовано 780 випадків винаймання землі за гроші, 152 – за відробіток і лише 14 – “испольно”.

Тепер спробуємо з’ясувати, чи вигідно було селянам орендувати землю у поміщиків, тобто що вони з цього мали. За даними Золотоніської земської управи, у 1884 році одна десятинна озимого посіву давала 31 руб. 41 коп. валового доходу, а ярового – 27 руб. 29 коп. Якщо від цих сум відрахувати вартість найму землі (для селян вона складала в середньому 7 руб. за десятину) та інші витрати (скажімо, на придбання посівного матеріалу – по 5 руб. на десятину), то неважко побачити, що розрахунковий дохід удвічі перевищував витрати. Звичайно, за умови, що селяни власноруч обробляли орендовану землю або в супрязі із сусідами чи родичами.

Отже, ті селяни, які хотіли й уміли працювати, могли розраховувати на певний прибуток, навіть не маючи вдосталь власної землі. Ясна річ, отримували чималі прибутки і поміщики. Тільки від здавання в оренду землі Барятинські мали на рік понад 25 тис. руб., ще близько 15 тис. руб. їм приносило короткочасне наймання землі місцевими селянами. До того ж економія Барятинських власними силами та з допомогою найманих працівників обробляла 1292 десятини польової землі, де

вирощувалися продовольчі й технічні культури. Маємо дані, що у 1885 році в драбівській економії було посіяно 269 десятин жита, 210 – ярової пшениці, 204 – вівса, 120 – ячменю, 126 – проса, 24 – гречки, 20 – озимої пшениці, 319 десятин займали інші культури, зокрема льон. Приблизно такою ж була структура посівів і в наступні роки. Тому для обробки землі та збирання врожаю при економії утримували 75 робочих коней та 200 волів, з якими поралися 27 постійних працівників. Ще 70 людей економія наймала для сезонних робіт, коли збирали вирощений урожай.

Для повної картини наведемо середні розцінки на робочу силу та окремі види робіт, які у 1885 році були зафіксовані у поміщицьких маєтках землевласників Золотоніського повіту (степовий район, руб.):

Категорія працівників	Чоловіки	Середня плата	Жінки	Середня плата
Річні працівники, що працювали у своєму одязі	50-80	66	30-50	41
Річні працівники, що працювали в одязі господаря	35-50	43	20-35	28
Строкові працівники, що працювали у своєму одязі	30-50	43	20-31	28

Розмір поденної оплати сезонних працівників (коп.):

Види сезонних робіт	Чоловіки	Середня плата	Жінки	Середня плата
Різні роботи в зимовий період	20-30	25	15-23	19
Косовиця	28-100	49	18-40	29
Жнива	50-120	80	40-50	47

Великі прибутки давала і льонотіпальна фабрика, яка тривалий час залишалася єдиним і найбільшим промисловим підприємством Золотоніського повіту. За даними Золотоніського земства, у 1869 році тут було вироблено 15 тисяч пудів “драбівського” льону на загальну суму 105 тисяч руб. (по 7 руб. за пуд). На цей час лляне волокно господарі відправляли до Костроми, а клоччя продавали на місцевих базарах. Крім цього Барятинські продавали і лляне насіння, яке дуже високо цінувалося. Втім поступово фабрика знижувала обсяги виробництва і занепадала. У 1904-му році на ній було вироблено лише 4200 пудів лляного волокна і 1980 пудів клоччя на загальну суму 38 196 руб. У цей час на фабриці працювало 114 осіб (переважно жінок). Ще 78 робітників працювали на фабриці обгорткового паперу, збудованій у Драбові 1900 року. Це підприємство також було обладнане за останніми вимогами часу, зокрема мало 80-сильну парову машину, яка приводила в дію виробничі механізми. А їх технічне обслуговування забезпечувала власна слюсарно-ремонтна майстерня, у якій навіть був свій плавильний цех. У 1901 році прибутковість фабрики склала 27 000 руб., а в 1904 році на ній було вироблено 62 000 пудів обгорткового паперу на загальну суму 105 400 руб. Ще 23 400 руб. давала дуніновська винокурня, а також два парові млини на станції Драбово, прибутковість яких оцінювалася у 554 000 руб.

Таким чином, тільки промислові підприємства Барятинських, розташовані у їх драбівських володіннях, давали понад 700 тисяч рублів щорічного прибутку. Але поступово вони втрачали потужності, а відтак зменшувалася і їх прибутковість. Виробничі проблеми тягнули за собою соціальні. У червні 1906 року на льонотіпальній фабриці відбувся страйк робітників і робітниць, які вимагали підвищення поденної заробітної плати на 50 копійок. Як свідчать тогочасні поліцейські зведення, страйк підтримали 134 жінки і 30 чоловіків. А це значить, що страйкували і працівники сусідньої фабрики обгорткового паперу. Свої вимоги вони передали головному управителю маєтками Барятинських, який знаходився у

Воронежі. Але той різко відмовив страйкарям, після чого вони просто залишили свої робочі місця. Зрештою, завідуючий підприємством розірвав угоди із тими людьми, що підтримали акцію протесту, і набрав нових. Проте це не виправило економічний стан виробництва, до того ж підірваного Першою світовою війною. У 1914 році прибутковість льонотіпальної фабрики оцінювалося земством лише у 500 руб., а згодом вона і зовсім припинила свою діяльність. Не набагато кращим був і стан справ на фабриці обгорткового паперу, яка, за даними Золотоніського земства, давала лише 2776 рублів прибутку.

Як свідчать історичні матеріали, Володимир Анатолійович Барятинський помер 30 листопада 1914 року, після чого одноосібною власницею і господаркою усіх драбівських маєтностей стала княгиня Надія Барятинська. Народилася вона 31 липня 1845 року в родині графа Олександра–Магнуса Стенбок-Фермора і Надії Олексіївни Яковлевої. У 1869 році вийшла заміж. Пізніше у своїх мемуарах “Право на прошле” (один з нащадків роду Барятинських князь Олексій Щербатов писав, що Стенбок-Фермор – знаменита шведська сім’я, яка поступово обрусіла з переходом Прибалтики до Росії. Надія Барятинська – найбагатша представниця цього роду, оскільки успадкувала величезні багатства від свого прапрадіда Сави Яковлева, який був власником металургійних заводів Уралу.

*Княгиня Н. Барятинська -
найбільша землевласниця
Золотоніського повіту*

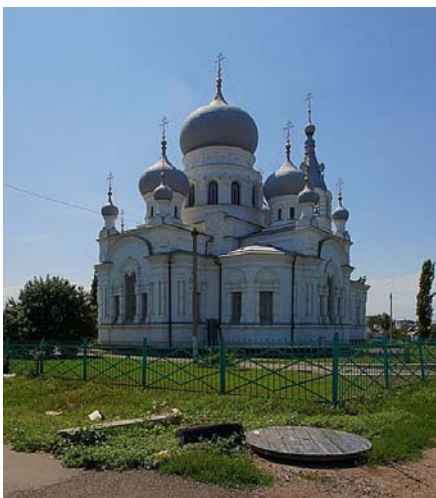
Свої спогади про Н. Барятинську залишила і одна з її невісток, Марія Барятинська (Башмакова), яка була за сином Барятинських Анатолієм (1871–1924). У книзі “Моя русская жизнь. Воспоминания великосветской дамы” вона так згадувала бабусю свого чоловіка: “Звали ее графиня Стенбок-Фермор, и она была одной из самых богатых женщин в Европе.

Ей принадлежали огромные рудники на Урале и в Сибири, дома, деньги и другая собственность. Она была хрупкой женщиной, одевалась очень скромно, была очень религиозной и помогала многим монастырям.

Однажды она позолотила за свой счет купола монастыря Святого Сергия недалеко от Санкт-Петербурга. Это стоило ей невероятных денег. Она была крайне консервативна во взглядах, не одобряла современных новшеств и никогда не ездила поездом, а также не допускала установки телефона у себя в доме. У нее был уникальный характер; ей был присущ исключительный ум, и своими делами она управляла с огромным искусством. В денежных вопросах она часто совершала неожиданные поступки. Как-то случилось, что ее старший сын Александр, молодой офицер, влез в долги. Она отказалась уплатить их, и его мебель и другие вещи были объявлены к продаже. Лишь посредничество Его Величества Александра II вынудило ее уладить дела...”

Ці рядки наводять на думку, що, очевидно, княгиня Барятинська ніколи не була у своєму драбівському маєтку і керувала ним здалеку. Тим більше, що вона боялася їздити потягом і мала хворе серце. У 1894 році в Ялті на її замовлення звели розкішний маєток “Сельбілляр” (“Кипарисовий гай”), в якому вона прожила останні десятиліття свого життя. Проте це не заважало княгині через своїх уповноважених осіб (один з них на прізвище Твердохлібов, інший – Голованов), досить уміло і енергійно керувати драбівськими маєтками. Та й не тільки драбівськими. Ще у 1873 році у власність князів Барятинських перейшов великий маєток у селищі Анна Воронежської губернії, де вони розгорнули бурхливу діяльність. Тут ними були

збудовані винокурня, кінний завод, школа. У 1897 році В. Барятинський субсидував будівництво залізничної гілки Графська-Анна, яка дозволила швидко і дешево вивозити на ринок сільгосппродукцію. Також Барятинськими було проведено перепланування парку, який на той час був одним з найбільших приватновласницьких парків Воронежської губернії площею 29 гектарів. А 1899 року

*Церква Різдва Христового у с. Анна,
збудована Барятинськими*

на кошти князівської родини в Анні поставили величну церкву Різдва Христового, яка і досі вражає своїм багатством та красою. За свідченнями сучасників Барятинських, будівництво та оздоблення цього храму їм обійшлося у 175 тисяч рублів. А Марія Барятинська (Башмакова), яку ми вже цитували, згадувала, що під кінець життя наша княгиня Барятинська мала неймовірне багатство, яке оцінювалося приблизно у 100 млн руб. Тому не дивно, що значну частину своїх коштів вона жертвувала як благодійниця, зокрема на підтримку Червоного Хреста. Відомо також, що в Ялті її коштом була збудована гімназія і утримувалася перша в Російській імперії лікарня для хворих на сухоти.

Що ж до меценатської діяльності Барятинських на теренах нашого краю, то тут потрібно сказати, що ще у 1864 році за сприяння князя Анатолія Барятинського у Драбові при Михайлівській церкві було відкрито початкове приходське училище, в якому навчався 21 хлопчик, а 2 листопада 1883 року на його базі було засноване двокласне училище, підпорядковане міністерству народної освіти. 6 жовтня 1889 року почесним блюстителем цього училища став князь Володимир Барятинський, який 1893 року пожертвував для нього садибу з приміщенням.

Не залишилася осторонь благодійництва і Надія Барятинська. У 1903 році вона подарувала Золотоніському земству десятину землі, 2 тисячі рублів і 300 тисяч штук цегли для будівництва у Драбові земської лікарні. Її кошторисна вартість була оцінена у 12 тисяч рублів. Решту необхідної суми надало губернське земство у вигляді позики. Вже у 1906 році лікарня розпочала прийом хворих, а наступного року в її стінах медичну допомогу отримали 259 жителів Драбова та навколишніх сіл. З матеріалів Золотоніського земства дізнаємося, що завідував драбівською лікарнею лікар Гілель Рувінович Козаков, при якому попервах працювали фельдшерами Іван Верещитін та Василь Медведєв, а також фельдшерка-акушерка Аполінарія Воробйова.

Того ж 1907 року за сприяння економії Барятинських у Драбові було відкрито і навчальну ткацьку майстерню, де дві досвідчені майстрині безкоштовно навчали місцевих дівчат удосконаленим методам ткання.

Отже, маємо всі підстави вважати, що Барятинські сприяли соціально-економічному і гуманітарному розвитку нашого краю, хоча за радянської влади говорити про це було неможливо. Тривалий час діяльність цих поміщиків висвітлювалася лише негативно й виключно в контексті експлуатації трудового народу, а тому їхні долі не заслуговували на розуміння та співчуття. З цієї ж причини замовчувався той факт, що Барятинські долучалися до будівництва у Драбові Олександрівської церкви, яка була зведена в 1881 році, у рік смерті князя Анатолія Барятинського, а також дерев'яної Володимирівської церкви у селі Олімпіадівка (1907 рік). З великою вірогідністю можна припустити, що остання була збудована коштом князя Володимира Барятинського. На жаль, за радянських часів

обидві церкви були зруйновані, стерті з лиця землі, а з ними атеїсти знищили і пам'ять про фундаторів цих храмів.

Можливо, більше про діяльність на теренах нашого краю Барятинських розповіли б їхні сімейні архіви. Однак усі вони згоріли у полум'ї громадянської війни, яка точилася після революції 1917 року. Збереглися тільки розстрільні списки особливої "трійки" ВЧК, де під номером 16 значиться Барятинская Надія Олександрівна, уродженка Санкт-Петербурга, княгиня, статс-дама при дворі імператора Олександра III. Після захоплення Криму більшовики її заарештували як "соціально ворожий елемент" і 20 грудня 1920 року за наказом Троцького розстріляли у Багреєвському лісі. Тут же були розстріляні і вагітна дочка княгині Барятинської Ірина, її чоловік Сергій Мальцев та тесть Іван Мальцев – усього близько двохсот представників дворянства, які не встигли чи не захотіли втікати з Кримського півострова. За спогадами очевидців, престаріла княгиня була паралізована і вже не вставала з інвалідного візка. Так у візку її і привезли на місце страти, причепивши його до вантажівки.

Після цього ялтинський маєток княгині Барятинської був націоналізований і до 1927 року в ньому містився художній музей. Потім музей перевели до Севастополя, а маєток передали управлінню курортів, де на його базі був організований санаторій імені Кірова, який діє і сьогодні.

Що ж до драбівського маєтку, то, як уже сказано вище, за влади більшовиків він був розгромлений і розграбований практично "до основания" (втопили у ставку навіть парову машину). Пізніше на його території працювали Драбівсько-Ульянівська МТС, відділення "Сільгосптехніки" та інші організації, але відновити тут промислове виробництво, здатне забезпечити роботою сотні людей, так і не вдалося. До речі, на початку 20-х років ХХ ст. драбівськими маєтками вже опікувався син княгині Барятинської Анатолій Володимирович (1871 – 1924), який служив флігель-ад'ютантом Миколи II. За спогадами його дружини, А. В. Барятинський планував збудувати на драбівських землях кілька цукрових заводів, які б виробляли цінну сировину. Проте цим планам завадили революційні події та громадянська війна. У 1918 році А. В. Барятинський з дружиною Марією емігрував за кордон, де й помер. Похований у місті Ментон на кладовищі Трабуке. Їхня єдина дочка Марія померла у 1937 року в 32-річному віці.

А.В. Барятинський – останній власник драбівських маєтностей

Розкидала доля по світу й інших представників роду Барятинських, одні з яких осіли в Італії, інші – в Бельгії, а ще інші – у Франції. У 2006 році на їхні кошти та на кошти інших дворянських нащадків, розстріляних у Криму, у Багреєвському лісі було збудовано і освячено невелику капличку.

Що ж до Драбівщини, то сьогодні про колишніх господарів краю тут практично ніщо не нагадує. Але нечисленні архівні матеріали, спогади і перекази про Барятинських, що дійшли до нас, промовисто засвідчують: їх бурхлива діяльність мала значний вплив на життя нашого краю і його населення.

Залізниця до Драбова: нездійснений проект

Після скасування кріпацтва на обширах Російської імперії почало бурхливими темпами розвиватися сільськогосподарське та промислове виробництво, що значно пожвавило як міжнародні, так і внутрішні торговельно-економічні відносини. Грунтові та шосейні дороги й повноводі річки, які до середини XIX сторіччя були основними транспортними артеріями, вже не відповідали вимогам часу і не могли забезпечувати швидке переміщення великих партій вантажів. Тому було очевидним, що вирішення цієї проблеми потребує кардинальних змін, які не могли статися без розвитку залізничного сполучення. Особливо в цьому були зацікавлені українські землевласники, які вирощували багато хліба й іншої сільгосппродукції і шукали для неї нові ринки. З огляду на це їхню увагу дедалі частіше привертала центральні райони Росії, а також азовські та причорноморські порти, але відсутність зручного сполучення з цими краями гальмувала розвиток торгівлі.

Це розумів і царський уряд, тому ще наприкінці 1868 року затвердив проект мережі залізниць, яка мала з'єднати центральні регіони Росії з її південно-західними окраїнами, насамперед з Україною та Кримом. Утім, залізничне сполучення на цьому напрямку запрацювало тільки з 1871 року, після добудови Харківсько-Миколаївської ділянки дороги, яка пролягала через Полтаву, Кобеляки та Кременчук.

У 1874 році було введено в дію Ліваво-Роменську лінію залізниці, яка теж відкривала великі перспективи для розвитку економіки українських земель, зокрема хлібородної Полтавщини. Тому серед зацікавлених кіл Полтавської губернії розгорнувся справжній рух за те, щоб домогтися від царського уряду продовження будівництва залізниці у вигідних напрямках. Один з них мав пройти через Пирятин і Драбів, з'єднавши міста Ромни та Черкаси. На реалізації цього проекту наполягало Золотоніське повітове земство.

Ще у 1873 році надзвичайні збори Золотоніської повітової земської управи затвердили доповідь, якою пропонувалося порушити клопотання перед урядом щодо продовження залізниці від Ромен до Черкас. Головним аргументом при цьому називалося те, що нова дорога дозволить охопити залізничним сполученням 10 із 15 повітів Полтавської губернії й забезпечити збут великої маси хліба, який тут вирощувався. *“Количество хлеба, который может быть отправляем из этой местности почти ежегодно, может доходить до 8 000 000 четвертей, считая средним урожаем по 8 четвертей на десятину и только с одного миллиона десятин возможным к вывозу, а производительность остальных 1.288,00 десятин пойдет на домашнее потребление и другие надобности”*, – говорилося у доповіді. Тут же наводилися дані про те, що у населених пунктах, через які проходила Харківсько-Миколаївська залізниця, ціни на хліб були удвічі вищими, ніж в інших районах Полтавської губернії.

Отже, відкриття залізничної лінії Ромни – Черкаси обіцяло полтавцям чималі економічні вигоди, які оцінювалися приблизно у 16 мільйонів рублів на рік. Єдиною серйозною проблемою на шляху втілення цього проекту вбачалося будівництво залізничного мосту через Дніпро, вартість якого сягала 3 мільйонів руб. За розрахунками Золотоніського земства, ці витрати з надлишком перекривалися

загальними економічними вигодами. Тому земська управа рекомендувала повітовим земським зборам *“не упустить удобного случая и принять самые энергичные меры для исходатайствования у правительства соединения г. Ромны с Черкассами железной дорогой по указаному направлению”*.

І земські збори доклали максимум зусиль для того, щоб донести свою ініціативу до урядових кіл та впливових осіб Російської держави. Насамперед, гласні Золотоніських повітових зборів звернулися до одного з найбільших українських землевласників князя Анатолія Барятинського, який проживав у Санкт-Петербурзі. У Золотоніському і Пирятинському повітах Барятинський мав близько 20 тисяч десятин землі, на якій вирощували багато хліба придатного для експорту. Тому, на думку представників Золотоніського земства, він був найбільше зацікавлений у реалізації залізничного проекту. Згодом на звернення земства князь Барятинський відповів так: *“...сознавая всю неизмеримую пользу, которую должна принести богатому нашему от природы краю предложенная... линия железной дороги от г. Черкасс до Ромен... я даю слово употребить все средства к исходатайствованию столь полезного дела. Затем мне остается ждать распоряжений Ваших для дальнейших действий”*.

Таке ж прохання було направлено і землевласникові Лубенського повіту генерал-ад'ютанту Федору Трепову, який висловив готовність посприяти *“успешному исходу сего дела частным образом”*. Крім цього Золотоніські земські збори потурбувалися про підтримку інших земств Полтавської губернії, зокрема Переяславського, Хорольського, Пирятинського, Прилуцького, Лохвицького, Гадяцького, Миргородського, Кременчуцького та Роменського, рекомендувавши їм також ухвалити відповідні звернення до уряду. А для безпосередньої роз'яснювальної роботи серед впливових людей цих повітів було сформовано спеціальну групу, до якої увійшли гласні Золотоніського земства Іван Велецький, Микола Савич, Василь Косюра та землевласник Переяславського повіту Олександр Іваненко.

Великих зусиль доклав до цього і голова Золотоніської земської управи Никифор Самойлов, який спеціально їздив до Петербурга “пробивати” такий потрібний для повіту транспортний проект. У Петербурзі голова управи мав приватні зустрічі з князем Барятинським та генерал-ад'ютантом Треповим і просив їх замовити слово перед впливовими людьми столиці, включаючи й тодішнього міністра шляхів сполучення графа Бобринського. Напередодні голова управи також побував у Києві, де заручився прихильністю київського генерал-губернатора, а через нього – й підтримкою відомих українських поміщиків та цукрозаводчиків.

Загалом для реалізації проекту залізничного сполучення Ромни – Черкаси Золотоніським земством була проведена величезна робота, яку можна вважати класичним прикладом відстоювання, або лобіювання, регіональних інтересів. Але, на жаль, як і сьогодні, за царату, центральна влада так само мало зважала на інтереси регіональних еліт і їхні побажання. Тому при плануванні мережі залізничного сполучення в південно-західному напрямку царський уряд не прислухався до аргументів Золотоніського земства і затвердив інший напрямок дороги – від Ромен до Полтави. Будівництво ж залізниці у черкаському напрямку було відкладене до кращих часів.

У 1882 році Золотоніське земство знову склало петицією до міністрів шляхів сполучення, внутрішніх справ і військового відомства щодо необхідності прокладення від Лівано-Роменської залізниці під'їзних шляхів у Полтавській губернії, один з яких проектувався на містечко Драбів. Але й цього разу зусилля земства не дали бажаного результату. Саме в цей час у Росії лютувала чергова економічна криза, яка змусила скоротити видатки державної скарбниці.

У 1885 році надзвичайні збори Золотоніського повітового земства уже вкотре розглядали питання про будівництво залізниці. Тепер ініціатива походила від петербурзького торгового дому “Ф.О. Стульчинський і К^о”, який розробив проект будівництва й експлуатації Ніжинсько-Прилуцького під’їзного залізничного шляху довжиною 130 верст. Цей шлях мав пройти від міста Прилуки через села Каневщину, Дубовий Гай, Білошапку, Теплівку, Мойсівку, Кантакузівку і зупинитися у Драбові. Питання ж щодо продовження цієї гілки до Золотоноші та Дніпра залишалося відкритим. Незважаючи на це, надзвичайні збори Золотоніського повітового земства, які відбулися 21 лютого 1885 року, підтримали проект будівництва нової залізниці, ухваливши: *“поручить управе при участии гласного Н.А. Савича выработать и представить установленым порядком высшему правительству петицию от Золотоношского земства о поддержании ходатайства торговорого дома Стульчинского и К^о – в отношении разрешения постройки Нежинско-Прилуцско-Драбовской железно-дорожной ветки...”*

Здавалося, що цього разу вже ніщо не зможе завадити реалізації вигідного транспортного проекту. Тим більше, він отримав попереднє схвалення особливої комісії департаменту залізниць, а будівництво самої гілки мало здійснюватися за рахунок пайових внесків зацікавлених підприємців. Наприклад, опікуни князя Барятинського (бо сам він помер у 1881 році) погодилися безкоштовно відвести землю під майбутню залізницю і навіть компенсувати земельні втрати тим селянам, які могли зазнати збитків від прокладання залізничної колії через їхні володіння. Проте, як ми знаємо, цьому проекту також не судилося збутися. І аж у 1893–1897 роках з відкриттям вузькоколійки Бахмач–Пирятин–Дніпро (Красне) жителі та землевласники Золотоніського повіту змогли у повній мірі оцінити переваги залізничного сполучення, яке пролягло й через драбівські землі.

По-перше, таке сполучення покращило зв’язок степових районів Полтавщини із придніпровськими портами та північними районами Росії, куди здебільшого вивозився вирощений хліб. По-друге, поява залізниці спростила постачання до степових районів промислових товарів, насамперед нафтопродуктів, вугілля, лісу, солі. По-третє, робота залізниці сприяла створенню нових робочих місць, які з’являлися разом із залізничними станціями та пристанційними підприємствами. Так, наприкінці XIX сторіччя за 13 верст від Драбова біля села Митлашівка було збудовано залізничну станцію Драбово-Барятинська, яка дала початок і однойменному селищу. А згодом княгиня Барятинська поставила там потужний паровий млин, на якому працювало 20 робітників. Тоді ж з’явилися і залізничні станції в місті Золотоноша, в селах Петрівка, Пальмира та Красне. За даними господарського департаменту міністерства внутрішніх справ Росії (“Россия в дорожном отношении”, Т. II, 1902 р.), впродовж 1897–1899 років товарообіг по цих п’яти станціях склав понад 13 мільйонів пудів. Тільки на станції Драбово-Барятинська щороку відвантажували до 800 тисяч пудів – переважно хліба, а приймали до 300 тисяч пудів, переважно, дров, лісоматеріалів та кам’яного вугілля. На початку XX століття (В. Семенов, “Полное географическое описание нашего отечества” Т. 7, Малоросія, 1903 р.) на станції Драбово-Барятинська щороку відвантажували майже 1 мільйон пудів різних вантажів, а загальний товарообіг складав близько 1,5 мільйона пудів.

У 1912 році замість вузькоколійки було прокладено ширококолійну залізницю сполученням Бахмач – Одеса, яка ще більше пожвавила товарообіг між Золотоніським повітом та іншими регіонами Росії, а також розширила можливості для пасажирських перевезень. Що ж до Драбова, то він так і не дочекався залізничного сполучення, яке могло різко змінити його долю.

На ярмарок до Великого Хутора

Досліджуючи історію Золотоніського повітового земства, неможливо не звернути уваги на бурхливий розвиток місцевої торгівлі, яка посідала важливе місце у житті повіту. Зокрема, у звіті Золотоніської повітової земської управи за 1869 рік наводяться дані, що на той час у місті Золотоноша і 13 містечках та селах повіту діяв 51 ярмарок, з яких один був двадцятип'ятиденний, один – чотириденний, 27 – дводенних і 2 – одnodенні. Торгували на них переважно сільськогосподарською продукцією, на виробництві якої спеціалізувалося місцеве населення, а також привізними товарами, яких потребували селяни.

Того року в повіті виробили продуктів землеробства на 9 млн 521 тис. 770 руб., тоді як внутрішнє споживання цієї продукції складало 6 млн 936 тисяч 975 руб. Отже, надлишок сільгоспродукції у грошовому вимірі складав 2 млн 584 тис. 795 руб., що і стимулювало розвиток торгівлі та відкриття нових ярмарків. Такі ярмарки відкривалися практично щороку і в залежності від їх статусу затверджувалися місцевою або центральною владою. Дозвіл на відкриття короткочасних ярмарків надавали повітові або губернські земські збори, а двадцятип'ятиденних – міністр внутрішніх справ.

Потрібно сказати, що як центральна, так і місцева влади були неабияк зацікавлені у розвитку ярмаркової торгівлі, оскільки вона поживляла економічні відносини між мешканцями різних регіонів і давала чималі надходження до казни. Наприклад, у 1869 році Золотоніське земство отримало у вигляді різних зборів з торговельних та промислових свідоцтв і патентів 6931 рубль 94 коп., що виявилось на 147 рублів і 80 коп. більше, ніж у попередньому році. Значну частину цих надходжень давали саме збори від ярмаркової торгівлі. Тому не дивно, що відкриття нових ярмарків відбувалося швидко і без бюрократичних зволікань, але при цьому земство слідкувало, щоб близькі чи сусідні ярмарки не перешкоджали один одному і не створювали прямої конкуренції.

З матеріалів Золотоніської повітової земської управи бачимо, що у 1869 році було відкрито одnodенний ярмарок у селі Богодухівка, а також 25-денний ярмарок у містечку Великий Хутір. При цьому сказано, що *“первая из них (рос. – ярмарка) вновь открыта вследствие ходатайства самих жителей, а вторая существует уже весьма давно, но без законного разрешения”*. Очевидно, саме остання обставина і спонукала повітове земство порушити перед царським урядом питання про узаконення діючого великохутірського ярмарку. Міністр внутрішніх справ листом за № 230 від 12 січня 1869 року просив Полтавського генерал-губернатора, а той – Золотоніську земську управу повідомити дані про роботу цього ярмарку: які товари на нього привозять і чим обумовлена необхідність такої тривалої його роботи.

На це повітова управа підготувала довідку: *“Главная причина необходимости такого продолжительного срока Велико-Хуторской ярмарки – потребность окрестного поселения, занятого исключительно хлебопашеством, – иметь возможность заменять в свободное от полевых работ время т. е. в праздники негодный к употреблению рабочий скот скотом молодым и годным. Самое время этой ярмарки (Март месяц – начало полевых работ), характер ее торговли только*

Ярмарок в Малоросії. Гравюра М. К. Пимоненка

по праздничным дням и историческая давность ее существования, ясно указывают на необходимость продолжительного срока и удобства этой ярмарки для жителей уезда”.

У довідці наводилися й дані про торговельний оборот великохутірського ярмарку, які дуже яскраво ілюструють його характер:

“1) Закупка рогатого скота производится сгонщиками до 5000 штук на сумму.....	250,000 р.
2) Скота рабочего для сахарных заводов до 2000 штук	80,000 р.
3) Продажа лошадей до 1000 штук	30,000 р.
4) Обмен скота крестьянами между собою	50,000 р.
5) Продажа рядовины холста, сукна и прочих крестьянских изделий, на	15,000 р.
6) Продажа мануфактурных изделий и бакалейного товара на	5,800 р.
и 7) Продажа хлеба до 20,000 пуд. на.....	16,000 р.
<hr/>	
Всего на	446,800 р.”

Варто вказати і тогочасні ціни за пуд продукції, зафіксовані в повіті Золотоніською земською управою: пшениця – 1 руб. 20 коп., жито – 1 руб. 80 коп., овес – 2 руб. 10 коп., гречка і ячмінь – 3 руб. 15 коп., картопля – 1 руб., сало свиняче – 5 руб., мед – 3 руб. 50 коп. і т. д.

Потрібно сказати, що у другій половині XIX століття великохутірський Євдокіївський ярмарок (він ще називався “постовим”, бо проводився у період Великого посту, з 1 по 26 березня) був одним з найбільших у Золотоніському повіті й це було належно оцінено царським урядом, що у своєму звіті відзначила і Золотоніська повітова земська управа: “В следствие такого значительного оборота и указанной выше потребности местного населения г. Министр Внутренних Дел по сношению с г. Министром Финансов утвердил 25-дневный срок этой ярмарки и на будущее время”.

Слід зазначити, що Євдокіївський ярмарок був не єдиним, що розгортався у Великому Хуторі. Щороку тут також проходив Вознесенський ярмарок (починався на 40-й день після Великодня і тривав 3 дні), Петро-Павлівський (проводився з 28 по 30 червня), Покровський (тривав з 20 вересня по 2 жовтня) та Введенський (з 22 по 29 листопада). Отож, практично цілий рік (окрім зимових місяців) у Великому Хуторі вирувала ярмаркова торгівля, яка приваблювала до себе як місцевий, так і заїжджий люд: з Полтави, Кременчука, Лубен, Борисполя, Ромен тощо. Значною мірою цьому сприяло вигідне розташування населеного пункту, який мав статус волосного центру, а також те, що через нього пролягали важливі транспортні шляхи. Один з них – через Білоусівку, Бойківщину, Гельмязів з’єднував Лубенський повіт з канівською пристанню, а інший – з Великого Хутора через Драбів вів до Пирятинського повіту. Розуміючи, яке значення ці дороги мають для розвитку торговельних відносин, Золотоніське повітове земство постійно опікувалося ними, дбаючи насамперед про утримання в належному стані мостів та гребель. Про це, зокрема, свідчать акти обстеження цих споруд та кошториси на їх ремонт.

Так, 6 березня 1884 року член повітової земської управи Володимир Гольштейн у присутності селян-власників Великого Хутора Івана Орла, Сергія Писанюка, Григорія Падалки, а також сільського старости Мойсея Шитого обслідували міст і греблю через річку Золотоношку і з’ясували, що ці об’єкти потребують капітального ремонту, вартість якого оцінили у 200 рублів сріблом. Ця

сума була закладена у кошторисі земства на 1885-й рік і витрачена за призначенням. Тоді ж було вирішено насипати греблю в урочищі Рудки (Рудочка), яка б утримувала воду для напування великої кількості худоби, що зганялася на ярмарок до Великого Хутора, бо часто в колодязях для неї бракувало води.

Отже, торговий люд міг і далі безперешкодно діставатися до Великого Хутора, щоб збувати чи купувати тут необхідний товар. Це, безперечно, сприяло розвитку місцевої інфраструктури і самого В. Хутора, який у другій половині XIX століття вже був значним адміністративним і торговельним центром Золотоніського повіту. Достатньо сказати, що на цей час містечко нараховувало 420 дворів, у яких проживало понад 4 тисячі осіб. А у розпал ярмаркової торгівлі кількість люду в ньому збільшувалася майже удвічі. Справа в тому, що у другій половині XIX століття усі ярмарки Лівобережжя були між собою тісно пов'язані, утворюючи єдину мережу. Тому коли ярмарок завершувався в одному місці, продавці зі своїм товаром переїздили до іншого ярмарку і так кочували на сотні верст.

За даними Полтавського губернського земства, 1882 року в 338 населених пунктах Полтавської губернії існували 1030 ярмарків і їх кількість зростала з кожним роком. У 1895 році тут налічувалося вже 1185 ярмарків, які діяли у 374 населених пунктах. Найбільшими з них були чотири роменські торжища та Іллінський ярмарок у Полтаві, де велася оптова торгівля, зокрема предметами фабрично-заводської промисловості. Важливі ярмарки відбувалися і в Кременчуці, куди по Дніпру звозили крам з Білорусі, Чернігівщини, Київщини. Потрібно сказати, що за обсягами ярмаркового товарообігу Золотоніський повіт посідав четверте місце в Полтавській губернії після Константиноградського, Кобеляцького та Прилуцького повітів. У

С.К. Маковський. Ярмарок в Малоросії

1890 році сюди було привезено товарів на 1,5 млн руб., а продано на 518 864 руб.

Про те, чим саме торгували селяни, можемо дізнатися з матеріалів обстеження лубенського Покровського ярмарку, проведеного у 1891 році співробітниками статистичного бюро Полтавського губернського земства. Вони зафіксували, що найходовішими товарами цього торжища (воно тривало з 28 вересня по 2 жовтня) були мануфактура та вироби із шкіри, зокрема юхт, саф'ян, підшви, чоботи, а також шорні

товари і сиром'ятина. Всього на Покровський ярмарок було привезено 49 возів мануфактури на суму 35 650 руб., 107 возів із шкірвиробами на суму 27 945 рублів. Значний попит мали також вироби стельмахів (вози, колеса, вісі, дуги, ярма), а також сільськогосподарське знаряддя, жлукта, ночви, коробки, скрині, сита, віконні рами, гребені й веретена, прядки, дерев'яний і гончарний посуд, дьоготь, дошки, залізо, жорна, бакалійні вироби, готовий одяг, шуби, дрібний крам (різнокольорові, нитки, рогові гребінці), книги (переважно російські), ікони, іграшки тощо. Серед продовольчої групи товарів найбільш ходовими були кримська сіль, солена і в'ялена риба, яку доставляли чумаки, овочі, фрукти, а також товари "обжорного" ряду — смажена риба, м'ясо, варені раки, ковбаси, печений хліб, бублики, пряники, смажене насіння, цукерки домашнього виробництва тощо.

Велике значення мала і торгівля зерном. Губернські статисти зафіксували, що за кілька днів на Покровському ярмарку було продано 15150 пудів пшениці, 11 550 пудів жита, 838 пудів гречки, 1325 пудів вівса, 766 пудів рижю та іншого хліба — загалом на 26 596 руб. А от торгівля худобою, попри стабільний попит на цей товар,

ішла досить мляво, напевне, через його дорожнечу. За пару волів продавці просили від 40 до 100 руб., корова в середньому коштувала 21 рубль, а коняка – 34. При цьому купівля такого важливого товару, як віл, корова чи кінь, завжди відбувалася з дотриманням певних народних звичаїв, які у своїх етнографічних дослідженнях добре описав В. Милорадович (“Київська старовина”, 1902-1904 рр., “Життя-буття лубенського селянина”).

“Продавець завжди просить від 5 до 15 рублів зверху дійсної ціни коняки, а покупець довго торгується, шукаючи недоліки; зійшовшись, обидва знімають шапки і хрестяться. Покупець платить гроші і отримує коняку в недоуздку із поли в полу. Узявши коняку, він кружляє її тричі навколо себе, а продавець шмагає ззаду “щоб не жаліла за хазяїном”. Потім покупець бере з правого боку пригорищу землі і тре спину коняки, примовляючи: “Іж гній, а бери на себе лій” Потім наставляє полу і просить талану: “А ну, свате, на талан що Бог дав”. Продавець повинен кинути в полу 1-2 коп., які покупець спускає з поли на землю, перехрестивши їх, і спостерігаючи яким боком вони упали. Падіння монети лицевим боком викликає захоплення продавця і свідків оборудки. — Ну, ходімо, свате, могоричу, — запрошує покупець; ставить 1-2 чвертки і, розпивши, запитує продавця: “Будь здоров, свате, скажи: чи годиться? — буду держать, а ні – продам. — Годиться, веди прямо додому.”

Тут треба сказати, що кожна серйозна оборудка, особливо, пов’язана з купівлею-продажем худоби, супроводжувалася розпиттям могоричу, що символізувало успішне завершення справи. Тому жоден ярмарок не обходився без торговців-шинкарів (здебільшого євреїв), які завжди мали попит на свій специфічний товар. Але нерідко надмірне споживання алкогольних напоїв декотрими ярмаркувальниками породжувало різні пригоди, які ставали невід’ємною частиною ярмаркового колориту. Одна з таких пригод колись сталася і на великохутірському торжищі. Причому, вона мала такий резонанс, що нею зацікавився сам цар Микола I, а пізніше в журналі “Исторический вестник” (“ИВ”, вересень 1881 р. стор. 858–861) її описав відомий український історик і етнограф Іван Павловський.

“...Дело было в 1829 году, июня 29 дня, на праздник апостолов Петра и Павла. Стояла ярмарка в селе Великом Хуторе, Золотоношского уезда (тогда повета), Полтавской губернии. На эту ярмарку в числе прочего люда явился “священнонаместник” села Драбова некто Даниил Позняковский. Не приминул и он заглянуть на ярмарке в “выставку” (так назывались тимчасові будівлі, ятки, де виставлялися для продажу міцні напої.– В.К.). Хмель одолел его. Вместо того, чтобы проспаться, нетрезвый священник стал выписывать зигзаги на ярмарке. Подвернулись ему на беду “гебреи” (біблійне – євреї. – В.К.); вступил он с ними в разговор, который скоро принял полемико-вероисповедный характер, на тему – чья вера совершеннее, христианская или иудейская? Диспутант-пастырь и его опоненты в ермолках вели свои прения с сильным увлечением: с одной стороны – голова, отуманенная винными парами, а с другой – восточно-горячий склад натуры, пропитанный заскорузло-неуступчивыми тенденциями талмудизма. Диковинный диспут под открытым небом привлек, как водится, толпу зевак, которая setрег ивiдiе не прочь воспользоваться даровым спектаклем. Иерей, не имея возможности осилить своих опонентов, перешел от одного безобразия к другому, горшему; диспут, профанирующий свой предмет, превратился в полный монолог – “неприличные, – по документальному выражению – неуместные и соблазнительные суждения о Боге и о законе”. Суждения эти завершились в конце концов таким изречением: “Нет Бога, а человек и весь свет создан натурою”.

Беда не приходит одна. Оповестив свою дикую космогонію, Позняковский не замедлил вслед затем выступить на ярмарочной площади в качестве кулачника, “производил с мещанином Байшею драку в виду множества бывшего на ярмарке

народа, к соблазну оного и поношению духовного сана”. Побитый священнонаместник свалился на землю; ярмарочна публика стала потешаться над несчастным: посыпались на него градом пинки, щелчки, крепкие остроты. “Позняковского, гласит консисторский указ, били и издевались над ним совершенно к унижению чести духовного сана...”

Закінчилася ця історія тим, що пирятинський міщанин Петро Байша подав скаргу на Данила Позняковського й домігся розслідування інциденту Полтавською духовною консисторією. Як наслідок, пише І. Павловський, драбівського священника відсторонили від служіння й поселили на рік у Полтавський Херстовоздвиженський монастир для розкаяння, а іншим священникам під страхом покарання заборонили відвідувати на ярмарках питні заклади. Поміж тим справа Понятовського проходила через Святіший Синод і потрапила на очі цареві Миколі I, який у перші роки свого правління звертав особливу увагу на негідну поведінку священнослужителів. Зокрема, він звернув увагу й на богохульстві висловлювання драбівського священника та неадекватне його поведінці покарання, призначене єпархіальним начальством. Тому за рішенням Священного Синоду Данила Позняковського “как нетерпимого в духовном ведомстве по развращенной его нравственности” назавжди позбавили священницького сану і відіслали в губернське правління. Причому, на цьому рішенні Микола I власноручно написав таку резолюцію: “Совершенно справедливо; а епископу сделать строжайший выговор за ни с чем не сообразный приговор, с тем, что при первом подобном случае лишен будет епархии и звания; а прочим сие сделать известным”.

Це лише один епізод із історії великохутірських ярмарків, які колись відігравали дуже важливу роль у житті місцевого населення. Пізніше, з розвитком залізничного сполучення, ярмаркова торгівля у селах почала занепадати, а згодом і зовсім втратила своє значення та колорит. Це стосується і великохутірських ярмарків, які припинили діяльність у 20-х роках ХХ століття. Сьогодні про них нагадують лише народні перекази та символічні терези, що зображені на гербі Великого Хутора.

В. Хутір, сільський базар (2009 р.). Колись на цьому місці вирували п'ять ярмарків

Поява Великохутірської волості

Великохутірська волость була утворена в 1861 році як адміністративно-територіальна одиниця Золотоніського повіту Полтавської губернії. Правовою підставою для утворення волості стало “Положення про селян, що вийшли з кріпосної залежності” від 19 лютого 1861 року та Розділ II цього Положення – “Про влаштування сільських товариств і волостей і громадське їх управління”. Зокрема, у п. 42 Положення було сказано, що волості утворюються із сусідніх сільських громад одного повіту. Населення волості могли складати від 300 осіб до 2000 тисяч ревських душ чоловічої статі, а відстань до найвіддаленішого населеного пункту не повинна перевищувати 12 верст.

Внаслідок буржуазно-ліберальної реформи 1861 року в Золотоніському повіті було утворено 22 волості, які об'єднали понад 150 містечок, сіл і хуторів (згодом кількість волостей скоротилися до 20). Так, до Великохутірської волості крім містечка Великий Хутір (волосного центру) входили прилеглі села Гайворонщина (Кирсунівка), Скориківка, Миколаївка, Львівка, Жилівка, Ашаніновка, Сотницька Гребля, Драбівці, Сеньківці та кілька хуторів.

За даними Пам'ятної книги Полтавської губернії за 1865 рік, на цей час Великохутірська волость нараховувала 1375 ревських душ, тобто чоловіків. У 1900 році в ній було 2027 ревських душ (загальна кількість жителів – 10 133 особи), які обробляли 5740 десятин власної та надільної землі.

У відповідності з “Положенням про селян...”, органами волосного управління визнавалися такі ланки селянського самоврядування: волосний сход, волосний старшина з волосним правлінням, волосний селянський суд.

Волосний сход складався з виборних сільських і волосних посадових осіб (волосного старшини, сільських старост, помічників старшини, збирачів податків, засідателів волосних правлінь і суддів волосних судів), а також із селян, яких обирали від кожного поселення (по одному від кожних десяти дворів). До відання волосного сходу відносили: вибори волосних посадових осіб, усі господарські й громадські справи волості, заходи громадського нагляду, заснування волосних училищ, розпорядження по волосних магазинах, перевірка і облік справ про відбування рекрутської повинності, затвердження ухвал сільських сходів тощо.

Волосний старшина мав обиратися волосним сходом на три роки із селян і затверджувався на посаді мировим посередником (пізніше – земським начальником). Волосний старшина здійснював виконавчу владу. Його головним обов'язком була охорона загального порядку, спокою і благочинності у волості, тобто виконання поліцейських функцій. Він доводив до населення закони і розпорядження уряду, наглядав за дотриманням паспортних правил і судових рішень, вживав заходів для затримання злочинців тощо. Волосний старшина виконував і адміністративні функції: йому були підпорядковані сільські старости, соцькі й десятські, що зобов'язані були беззаперечно виконувати його розпорядження. У свою чергу, волосний старшина був підзвітний як волосному сходові, так і представникам повітової адміністрації – мировому посереднику, поліцейському ісправнику та судовому слідчому.

Ось прізвища деяких старшин Великохутірської волості, які збереглися в архівних документах: Тимофій Ткач (1884 р.), Дорошенко (1900), Іван Соколенко (1903), А. Чирва (1904), В.І. Нижник (1906–1911), Степан Мархоцький (1914 р.), Гнат Панченко (1915), Трохим Скорик (1916), І.С. Перетятко (голова волосної управи в 1917 р.).

Волосне правління складалося із старшини, усіх сільських старост або помічників старшини, збирачів податків (там, де вони були), одного-двох засідателів і писаря. Обов'язковою у волосному правлінні була присутність тільки старшини і писаря. Причому, писаря призначав мировий посередник, а пізніше – земський начальник, бо той відігравав дуже важливу роль – на ньому лежало все діловодство як у волосному правлінні, так і у волосному суді. Часто це була єдина освічена людина у волосній управі, яка мала великий вплив і на інших членів управи.

Волосне правління мало характер контрольно-дорадчого органу для деяких адміністративних справ, що підлягали колегіальному розгляду і були пов'язані з матеріальною відповідальністю. До 1874 року вони підпорядковувалися мировим посередникам, потім – повітовому у селянських справах присутствію, а з 1889 року – земським начальникам. Відомо, що після 1864 року мировим посередником Великохутірської волості був ротмістр Василь Іванович Гінц, який був і головою Золотоніської повітової земської управи. У 1894 році на цій посаді згадується губернський секретар Володимир Михайлович Дараган, а після 1896 року – поручик Микола Миколайович Андріапольський. У 1904–1909 роках Великохутірська волость підпорядковувалася колезькому секретареві Миколі Олександровичу Лесеневичу, а з 1910 року – колезькому секретареві Федору Антоновичу Василенку.

Волосний суд являв собою колегію з 4–12 суддів, яких щороку обирав волосний сход. Мав становий характер, тобто його юрисдикція поширювалася тільки на селянське населення волості. Компетенція волосного суду обмежувалася розглядом дрібних суперечок і позовів між селянами у майнових справах та проступках. Наприклад, карними були такі проступки: непокоря робітників своїм господарям, неповага і грубість щодо осіб, наділених владою, поява у нетверезому вигляді в церкві, на сходах і в інших громадських місцях, неповага до батьків і старших, лінощі й систематичне пияцтво, недогляд свого господарства, самовільні сімейні поділи тощо. Означені проступки, як правило, тягнули за собою накладення грошових штрафів до трьох карбованців, примус до громадських робіт терміном на шість днів, арешт терміном до семи днів або тілесні покарання різками (до 20 ударів). Наприклад, різками карали тих осіб, що купляли вино під заставу одягу або домашніх речей, а також під заставу землеробного знаряддя, запасів хліба, посівів тощо.

На жаль, в архівних документах майже не збереглося документів, які б конкретніше висвітлювали діяльність посадових осіб Великохутірської волості та волосних установ. А тому ця сторінка історії залишається відкритою. Однак за спогадами старожилів Великого Хутора вдалося з'ясувати, що приміщення волосної управи стояло в центрі села, там де нині знаходиться сільський будинок ветеранів. Після революції і аж до початку 80-х років ХХ століття там працювала Великохутірська сільрада, а під час німецько-радянської війни – поліцейська управа.

Насамкінець зазначимо, що за часів української революції 1917–1921 років волость існувала як самоуправна одиниця. Але на контрольованих більшовиками територіях, на противагу волосним земствам, волосними з'їздами рад селянських та батрацьких депутатів були створені волосні ради депутатів та волосні виконкоми, а також волосні комітети бідноти. 7 березня 1923 року в УСРР було проведено адміністративно-територіальну реформу, якою волосні з'їзди рад та обрані ними волосні виконкоми, перетворили на райони.

ВЕЛИКОХУТІРСЬКА ВОЛОСТЬ
(за матеріалами Третього подвірно-господарського земського перепису
в Полтавській губернії 1910 року)

Населені пункти	Селян. г-ства, які мають до 50 дес.	Селян. г-ства, які мають більше 50 дес.	Кількість населення	Грамотних осіб	Землі (десятин)	
					у селян	у поміщиків
с. Великий Хутір – волосний центр	617	4	3582	768	2338	1084
с. Гайворонщина	32	1	174	28	174	136
с. Жилівка	23	1	141	17	67	80
с. Львівка	70	2	256	55	105	152
Хутори: Миколаївка, Раківка, Галатівка	67	1	384	78	151	90
с. Скориківка	106	2	642	144	760	108
с. Ашанівка	43	1	248	39	138	160
с. Сотницька Гребля	35	2	183	17	37	312
с. Дрaбівці з хуторами	206	5	1224	300	1176	622
с. Сеньківці	107	4	613	91	270	228
Разом	1306	23	7452	1537	5216	2972

Жителі Безпальчівської волості біля приміщення волосної управи (бл. 1913 р.). У другому ряду п'ятий ліворуч Ф. А. Василенко, земський начальник 5-ої земської дільниці, до якої входили Великохутірська, Дрaбівська та Безпальчівська волості. Фото надане І.С. Городинцем.

На сторожі народного здоров'я

Діяльність земських установ у галузі медичного обслуговування населення – одна з найцікавіших тем, яка вже не одне десятиліття привертає до себе увагу і істориків, і медиків. Попри це до недавнього часу поза їхньою увагою залишалася діяльність Золотоніського повітового земства, одного з найбільших у Полтавській губернії, яке за час свого існування накопичило значний досвід в організації медичної допомоги населенню та забезпеченні в повіті санітарно-епідеміологічного благополуччя.

Отож, спираючись на матеріали Золотоніського повітового земського зібрання та земської управи, спробуємо прослідкувати як у Золотоніському повіті проходило становлення земської медицини, наскільки вона була ефективною та доступною для простого народу, зокрема, жителів містечка Великий Хутір. При цьому зауважимо, що у другій половині XIX ст. Великий Хутір був доволі значним

*Земський лікар у селянській хаті.
Фото з експозиції Національного медичного музею
України (м. Київ)*

населеним пунктом повіту, який, за різними оцінками, налічував від 2 до 2,5 тисяч осіб, а за даними Першого земського перепису Полтавської губернії, проведеного у 1885 році, його населення складало 3090 осіб. Крім того, на цей час Великий Хутір уже мав статус волосного центру, до якого входило 15 навколишніх сіл і хуторів з населенням 3063 особи. І ніхто з них не був застрахований від різноманітних хвороб чи нещасних випадків, які постійно переслідували людей. Особливо загрозливою була ситуація під час епідемій, які періодично спалахували у населених пунктах Золотоніського повіту й забирали десятки, а то й сотні людських життів. Але врятувати їх могла лише кваліфікована медична допомога, яка для переважної більшості селян була недоступною. Тому хворим доводилося займатися або самолікуванням, або шукати допомоги у місцевих знахарів, або, в кращому разі, їхати у Золотоношу, де знаходилася єдина на увесь повіт лікарня, і єдиний повітовий лікар. Зрозуміло, що він фізично не міг обслужити усіх хворих. Та й повітова лікарня, заснована ще у 1843 році, була розрахована лише на 27 ліжок, два з яких відводилися на лікування офіцерів місцевого гарнізону. До того ж стаціонарне лікування було платним і далеко не кожен хворий міг викласти за добу перебування в лікарні 50 копійок сріблом.

Маємо дані, що до 1858 року завідувачем Золотоніської повітової лікарні був лікар на прізвище **Кноблок**, якого на цій посаді змінив **Данило Науменко**. Він же був і першим земським лікарем, у підпорядкуванні якого перебували троє фельдшерів. Щоправда, у цей час в Золотоніському повіті працювало і кілька приватних лікарів, зокрема: **Пилип Слинько** (при Золотоніській міській лікарні), **Йосип Занітовський** (у маєтку княгині Кантакузен в с. В. Бурімка), **Петро Виноградов** (у м. Домантове), медичний хірург **Семен Волинський** (в с. Богушева Слобідка). У Золотоноші також мешкала повитуха **Ольга Коломойцева**. Тут же діяла єдина на весь повіт приватна аптека провізора **Фромета**.

І це на 130 тисяч населення, яке на той час складало жителі Золотоніського повіту. Приблизно такою ж була ситуація і в інших повітах Полтавської губернії. Тому не дивно, що після відміни кріпосництва та відкриття у колишній Російській імперії земських установ перед ними відразу ж постало питання: як організувати дієву системи медичної допомоги та максимально наблизити її до населення?

Реалізація цих завдань потребувала значних фінансових і кадрових ресурсів, якими спочатку забезпечували губернські земства. Вони ж надавали повітовим земствам і координаційну та методичну допомогу в організації медичної допомоги.

Так, 25 і 28 вересня 1865 року Полтавське губернське земське зібрання розглядало питання про влаштування в повітах медичних частин і припинення захворювання на сифіліс, яке на той час набуло розмахів епідемії. А невдовзі після цього Золотоніська земська управа зібрала сімох лікарів, які проживали на території повіту, і поставила перед ними аналогічні завдання. 12 листопада 1865 року медики надали земству письмові пропозиції щодо боротьби з епідемією сифілісу в Золотоніському повіті, а також рекомендували збільшити тут штат медичного персоналу до двох лікарів та шістьох фельдшерів. Згодом у повіті було створено постійно діючий Комітет громадського здоров'я, до якого увійшли голова повітової земської управи **Василь Гінц**, члени управи **Петро Деркач** і **Олександр Маркевич**, і ще згадані нами лікарі: повітовий – **Данило Науменко**, міський – **Василь Гутковський**, окружний – **Данчич**, лікар 3-го гусарського Єлисаветградського полку **Разумов** (імена не збереглися), а також три лікарі, що займалися приватною практикою: **Петро Виноградов**, **Флор Скорик** та **Йосип Занітовський**.

Згодом на прохання Золотоніської земської управи Полтавське губернське земство направляє до Золотоніського повіту ще кількох лікарів та фельдшерів, у тому числі **Адольфа Вацлавовича Дурача**, який відразу ж береться до роботи. Тим більше, що у цей час (літо 1866 року) в повіті спалахнула епідемія холери, на боротьбу з якою повітовий Комітет громадського здоров'я мобілізував увесь наявний медперсонал, включаючи і трьох фельдшерів відомства державних маєтностей. Одночасно з цим ведеться робота над “Правилами про влаштування Медичної частини в Золотоніському повіті”, які були затверджені земським зібранням 23 вересня 1866 року і фактично стали першим документом, що визначив напрями організації повітової системи медичної допомоги. Головним розробником цих “Правил...” став уже згаданий **Адольф Дурач**, який 29 березня 1867 року підписав умови своєї діяльності на посаді земського лікаря (див. додаток 20).

“Для подання помощи заболевающим и желающим лечиться, учреждается в Золотоношском уезде общая медицинская часть”, – було сказано у п. 1 згаданих “Правил...”. А наступними пунктами було передбачено, що у медичному відношенні Золотоніський повіт поділяється на три дільниці, за кожною з яких закріплюється один земський лікар з необхідною кількістю фельдшерів. Не менше одного разу на місяць у певний час земський лікар мав здійснювати об'їзд населених пунктів, визначених для перебування фельдшерських пунктів, і робити відповідні розпорядження або призначення як щодо лікування, так і щодо інших заходів, спрямованих на охорону народного здоров'я. При цьому для роз'їздів земським лікарям виділялися безкоштовні підводи від земства.

Важливе значення мало і те, що земське зібрання передбачило у розкладці земських зборів додатковий 4-відсотковий збір на медицину, яким обкладався кожен руб отриманих доходів. Завдяки цьому вже у 1867 році на потреби медичної частини Золотоніським земством було виділено 2133 руб. 32,5 коп., спрямовані на утримання двох земських лікарів і десяти фельдшерів, а також на придбання медикаментів, лікарських інструментів, посуду, книг та оплату приміщень для земських аптек тощо. У 1868 році видатки на земську медицину вже склали 4500 руб. і ця сума з кожним роком лише зростала. Ну, а яка користь від цього була простому народу?

Щоб отримати відповідь на це запитання, звернімося хоча б до звіту Золотоніської земської управи за 1871 рік, у якому було відображено стан земської медицини та віспощення. На цей час у повіті, який був розділений на чотири медичні дільниці, працювало 4 земські лікарі, 10 фельдшерів і 8 віспощеплювачів.

Вони надавали хворим допомогу як у них вдома, так і в лікувальних палатах, що були відкриті у Гельмязові, Богодухівці та Ірклієві. Протягом звітного року тільки у цих трьох закладах пролікувалося 227 хворих, які провели там 6294 доби. Загалом того року допомогою земських лікарів скористалися 10 064 жителі Золотоніського повіту, з них 9 837 осіб пройшли амбулаторне лікування. Крім цього віспощеплювачами були зроблені запобіжні щеплення 6652-м немовлятам. Якщо порівняти ці цифри з показниками попереднього року, то вийде, що у 1871 році допомогою земських медиків у Золотоніському повіті скористалося на 3940 осіб більше.

Не залишилися без медичної допомоги і жителі Великого Хутора, які були закріплені за Першою медичною дільницею (вона також обслуговувала жителів Гельмязівської, Безпальчівської, Піщанської та Прохорівської волостей). Відомо, що у 1871 році цією дільницею завідував лікар **Гулак-Артемівський** (мешкав у Гельмязові), при ньому працювали фельдшери **Волковий** та **Климко**, а також віспощеплювачі **Васильченко**, **Гайдай**, **Ковалевський**. Як свідчить земська статистика, у 1871 році ними була надана допомога 112 жителям Великого Хутора, шестеро з яких таки померли, а решта одужали. Які саме недуги у цей час найбільше докучали великохуторянам, з'ясувати не вдалося, але земська статистика зафіксувала, що того року в Золотоніському повіті переважали катарні і ревматичні лихоманки, шлунково-кишкові катари, тиф, жаби, кривавий понос, коклюш, кір, круп, сифіліс. Крім того, 1871 року в ряді населених пунктів повіту (Гельмязів, Бубнів, Драбів, Олімпіадівка, Прохорівка, Золотоноша) були зафіксовані спалахи холери, яка забрала життя 61 особи. Але злагодженими і умілими діями повітовому Комітетові громадського здоров'я поширення епідемії вдалося припинити.

У 1872 році Золотоніське повітове земське зібрання затвердило нові штати медичної частини на 1873-й рік, якими передбачило введення фельдшерських посад у кожній з 20 волостей повіту, де вони мали виконувати і обов'язки віспощеплювачів. Одночасно з покращенням медичного обслуговування земство прагнуло досягти і певної економії коштів (за рахунок скорочення віспощеплювачів). Але загальні витрати на медицину все рівно зростали і в 1873 році склали 5 374 руб. 95,5 коп. Більша частина цих коштів була спрямована на платню медичному персоналу. Потрібно сказати, що тоді утримання земського лікаря складало 700 руб. на рік, до яких додавали і 400 руб. роз'їзних, фельдшера – від 140 до 200 руб. плюс 60 рублів роз'їзних. Крім цього, в кошторисі витрат на медицину було закладено і 200 рублів на безкоштовне лікування бідних та 46 – на безкоштовне (і обов'язкове) лікування хворих на сифіліс.

Того ж 1873 року Золотоніська земська управа змінила межі медичних дільниць (їх, як і раніше, було чотири), внаслідок чого Великохутірська волость була віднесена до Другої медичної дільниці із центром у містечку Богодухівка (вона також обслуговувала жителів Богодухівської, Чернобаївської, Білоусівської і Велико-Бурімської волостей). Земським лікарем на цій дільниці служив **Віктор Львович Цепелевський**, фельдшерами – **Нагірний**, **Трусов**, **Волковий**, віспощеплювачем – **Колесник**. Але згодом така система організації медичної допомоги була визнана неефективною і у 1875 році за постановою земського зібрання вона була переглянута. Зокрема, земство закрило три лікувальні палати, які знаходилися в Гельмязові, Ірклієві та Богодухівці, а пункти надання медичної допомоги перенесла до волосних центрів, за кожним з яких був закріплений фельдшер-віспощеплювач. Він мав проживати на території своєї волості і щотижня у визначений день відвідувати поселення цієї волості для надання допомоги тутешнім жителям. З цією метою при сільських управах було відкрито перев'язувальні пункти, куди мали з'являтися хворі. А тих, що не могли пересуватися, фельдшер мав

відвідувати вдома. Сільських старост земство зобов'язувало надавати необхідну допомогу фельдшерам, а всі свої дії і призначення вони мали заносити до особливого зошита, який зберігався при сільській управі. Сюди ж записували і скарги хворих та їхні побажання.

Таким чином, земство зробило черговий крок для наближення медичної допомоги до простого народу, хоча ефективність цієї допомоги усе ще залишалася

— 42 —		— 43 —	
П Р И Х О Д Ь		РА С Х О Д Ь	
	Сума Руб. К.		Сума Руб. К.
За 1-у январь 1879 года состоит на лице	58274	Жалованье служащих при больницы	1291 8
До 2879 году поступило:	74	Продовольствие больным	478 47
За пользование арестантами больных гражданского ведомства и воспитанников	589 92	Приобретение медикаментов и аптечные материалы для аптеки	23 11
За пользование больными военного ведомства	1656 91	Отопление и освещение	266 23
Поступлений из покла больницы и разности случайных поступлений	308	На ремонт больничных зданий, покла и покла посуды, содержание чистоты и мытье посуды	113 90
Поправление санитарных больных оставшихся от выданных скуп на постройку больницы и покла сума 49 к., от 2-го отделения 1878 г. и от постройке больницы 7 р. 12 к., всего	8 40	На постройку бля, обрн и покла тавовит	117 14
Поступило от Бессарабского военного управления взроченно на продажу прутяного сита	1 41	Погребение умерших	48 35
Перевозки из уездного округа посправа на покла на взроченно на взроченно в свой посправа оставшихся от посправа, от посправа больницы бля	1 53	На канализационные расходы	52 99
Итого из приход сь оставшихся	3158 94	Выдано санитарно больным на расходы, для покла раса на покла грунт при покла арестантах 6 р. и на покла покла сума 11 р. 41 к., всего	17 41
Исключив из той сума (приважили из расходов)	2664 21	Выдано скуп на взроченно из покла больницы 2 покла покла и сума	70
Получена оставше из 1 января 1880 года	494 73	На уплату покла расходов за 1879 год, на продовольствие 69 р. 50 1/2 к., аптечные арестанты 2 р. 10 к., освещение 11 р. 21 1/2 к. и содержание чистоты и другие покла расходы 2 р. 90 к., всего	85 81
Баланс	3158 94	Выдано санитарно больным на скуп сума 1880 года на равные расходы по содержанию больницы	100
		Итого за 1879 г. из расходов	2664 21
		Затем из 1 января 1880 г. состоит на лице покла	494 73
		Баланс	3158 94

Відомість про рух капіталів Золотоніської земської лікарні за 1879 рік

перебували під опікою земського лікаря **Петра Кириловича Балюри**, фельдшерів **Волкового**, **Обихвостова**, віспощеплювача **Куниці**, які тільки у 1876 році надали допомогу 224 особам. Серед них було і 176 великохуторян. Всього ж протягом цього року послугами земської медицини скористалося 14 708 жителів Золотоніського повіту (враховуючи і щеплених осіб), а загальні витрати на медичну частину склали 9 995 руб. (70 коп. на одну особу). На цей час платня земського лікаря складала уже 1100 руб. на рік, фельдшера – 250-300, віспощеплювача – 50-80 рублів. Проте велике навантаження та складні умови праці не сприяли тривалій роботі земських лікарів, які постійно працювали на передньому краї боротьби за народне здоров'я. При цьому, виконуючи свій професійний обов'язок, їм часто доводилося ризикувати власним здоров'ям або й життям, демонструючи зразки мужності і самопожертви. Саме такими чеснотами запам'ятався жителям Золотоніського повіту земський лікар **Андрій Касьянович Павленко**, який служив тут у 1870–1873 роках. За свідченням сучасників, він успішно лікував не тільки загальні захворювання, а й хвороби очей (знімав катаракти), робив складні операції, рятував людей під час епідемій і сам ледь не став їх жертвою.

Значний внесок у збереження народного здоров'я та розвиток системи медичної допомоги зробили й інші земські лікарі, як служили у Золотоніському повіті в 70-ті роки XIX століття: **Сава Міхнов**, **Вільгельм Кротке**, **Віктор Цлевицький**, а також лікарі **Скрильський**, **Цись**, **Комарецький**, **Вашенко-Захарченко**. У 80-х роках їм на зміну прийшли лікарі: **Греченко**, **Якименко**, **Ступніков**, **Вуков**, **Меєр**, **Іванов**, **Лукомський**, **Супруненко** та інші. Усі вони були членами повітової Санітарної ради, створеної у 1882 році за постановою земського зібрання. До неї також увійшли члени земської управи та 8 гласних повітового земства, які й визначали місцеву політику у сфері медичного обслуговування населення та забезпечення в повіті санітарного благополуччя. Як і раніше, велику увагу Санітарна рада приділяла протиепідемічним заходам, вона

на вкрай низькому рівні. Насамперед, це було викликано масовою бідністю і відсталістю сільського населення, недотриманням ним санітарно-гігієнічних вимог та запізнілими зверненнями по медичну допомогу. Саме це стало причиною епідемії дифтерії, яка у 1876-1877 роках спалахнула в ряді населених пунктів Золотоніського повіту і вразила 716 осіб (переважно дітей). Незважаючи на зусилля земства, які були вжиті для припинення епідемії, її жертвами стало 295 осіб.

У цей час жителі Великохутірської волості

також здійснювала добір та розстановку медичних кадрів, вела серед населення активну просвітницьку та профілактичну роботу.

У цей час відбулися певні зміни і в організаційній структурі медичної частини: повіт був розділений уже на шість медичних дільниць, якими завідували 6 земських лікарів, а штат фельдшерів зріс до 25 осіб. П'ятеро з них отримали призначення у прийомні палати, які були відкриті при земських лікарнях (кожна на два ліжка), а решта фельдшерів, як і раніше, обслуговували жителів конкретних волостей. За рахунок земства всі вони були забезпечені медичними інструментами та безкоштовними аптечками для надання хворим першочергової допомоги. У серпні 1888 року за постановою Санітарної ради у трьох медичних дільницях, де діяли прийомні палати, були введені посади фельдшерок-акушерок, які замінили традиційних фельдшерів. Ще одним нововведенням стало розширення повітової земської лікарні, яка вже давно не відповідала потребам часу і не вмещала усіх хворих. З цією метою на кошти земства побудували додаткове приміщення (барак) на 18 ліжок, з ванною, операційною та кімнатою для фельдшера. У ньому розташувалися хірургічне й терапевтичне відділення. Таким чином, кількість ліжко-місць у повітській земській лікарні збільшилася до 45-ти, а витрати на її утримання у 1899 році зросли до 5 450 рублів 99 коп. Того року на стаціонарному лікуванні в земській лікарні побували 810 осіб, які загалом провели там 14768 днів. Як свідчить статистика, серед тих, хто користувався послугами земської лікарні, було і 33 жителі Великого Хутора.

Варто зазначити, що за двадцять поточних років (з 1879-го) загальні витрати на земську медицину зросли більш ніж у шість разів і в 1899-му склали 68 813 руб. 35 коп. За цей час відбулися і серйозні структурні зміни. Замість шести медичних дільниць Золотоніський повіт був розподілений на 10 дільниць, кожна з яких охоплювала населення у радіусі 10-15 верст. Для надання хворим стаціонарної допомоги діяли 4 лікувальні палати і повітова земська лікарня в Золотоноші. Медичний персонал складався з 10 дільничних лікарів, лікаря-консультанта при міській лікарні, епідеміолога, 34 фельдшерів і 3 фельдшерок-акушерок. Крім того, для забезпечення лікарів медикаментами ще у 1894 році в Золотоноші було відкрито аптечний склад, який працював під наглядом провізора.

Проте жителі Золотоніського повіту усе ще залишалися беззахисними перед різноманітними епідеміями та хворобами, які постійно переслідували і дітей, і дорослих. Тогочасна медична статистика дає досить повну картину захворюваності і смертності населення повіту. Зокрема, земський лікар **А. Герман**, який аналізував цю статистику, у своєму звіті писав, що у 1899 році від головних епідемічних хвороб тут померло 2259 осіб, що складало 34,9% усіх смертей. Найбільше людей померло від дифтерії (1314 осіб), дизентерії (451) тифу (195), скарлатини (113), коклюшу (106). Особливо великий відсоток смертності був серед немовлят. Наприклад, у Великому Хуторі, де 1899 року померло 110 душ (64 особи чоловічої статі і 46 жіночої), 48 померли у перші два роки свого життя.

Незважаючи на те, що загальна демографічна ситуація в повіті мала позитивну динаміку (народжуваність удвічі перевищувала смертність), земські лікарі зазначали, що за рівнем смертності Золотоніський повіт випереджав багато повітів Російської імперії, навіть тих, які в економічному відношенні опинилися від нього у гіршому становищі. І це змушувало шукати шляхи для покращення народного добробуту, зокрема у сфері медичного обслуговування. Тим більше, що існуюча організація земської медицини уже не влаштувала ні земство, ні земських лікарів. Останні багато зусиль витрачали на роз'їзди за викликами і в умовах тогочасного селянського побуту не могли надавати якісну медичну допомогу. Тому в наступні роки Золотоніське земство спрямовує свою увагу і ресурси на організацію в повіті

стаціонарної медичної допомоги, зокрема акушерської, якої гостро потребувало місцеве населення.

Уже в 1900 році земство виділило понад 7000 руб. на будівництво приміщення для гельмязівської дільничної лікарні на чотири палати, де були підвал, кухня, квартира для фельдшера. При лікарні також відкрили амбулаторію та аптеку. Того ж року було заплановано будівництво лікарень у Богодухівці та Вереміївці, а також відкриття цілої низки лікарських амбулаторій у волосних центрах. У зв'язку з цим земська управа звернулася до сільських громад з проханням безкоштовно виділити приміщення під амбулаторії, на що відразу ж відгукнулися сільські громади Безпальчого, Великого Хутора, Піщаної, Мельників, Мойсинців, Жовніна та ряду інших населених пунктів. Одночасно з пошуком приміщень земство почало закуповувати для майбутніх амбулаторій меблі, аптечні прилади, хірургічні інструменти і медикаменти, а також запрошувати до роботи фельдшерів, яких катастрофічно не вистачало. Не дивно, що ще у 1901 році великохутірська сільська громада зверталася до повітового земства з проханням призначити у Великий Хутір фельдшера, але це прохання було задоволене тільки наступного року, коли тут відкрили медичну амбулаторію. Загалом же у 1902 році в Золотоніському повіті було відкрито 14 амбулаторних пунктів. І тоді ж земством було розпочато роботи із розширення Золотоніської повітової лікарні та закладено фундамент під майбутнє приміщення драбівської дільничної лікарні. Велику допомогу в будівництві цієї лікарні надала княгиня Надія Барятинська, яка пожертвувала на добру справу десятину землі, 2000 рублів і 300 тисяч штук цегли. Загальна кошторисна вартість

М. Загорський. Біля земської лікарні, 1886 р.

будівництва лікарні була оцінена у 12 тисяч руб. Тому решту необхідної суми надало Полтавське губернське земство у вигляді позики.

Вже у 1906 році драбівська лікарня розпочала прийом хворих, а наступного року у її стінах стаціонарну медичну допомогу отримало 259 осіб, які загалом провели там 2987 днів. Повне добове утримання і лікування одного хворого обходилося у 22,5 копійки, з яких 16,25 складали витрати на харчування. Важливо, що як лікарська, так і фельдшерська допомога хворим надавалися безкоштовно, так само, як і видача їм ліків. Хоча у 1900 році в Золотоніському повіті було запроваджено 5-копійчаний збір за медичні поради, які супроводжувалися видачею ліків. Але це не заважало більшості хворих отримувати кваліфіковану медичну допомогу, надання якої забезпечувала ціла плеяда земських лікарів та фельдшерів. Ось як виглядав персональний склад медичної частини Золотоніського повіту станом на 1900-й рік:

1-ша медична дільниця (Гельмязівська, Безпальчівська і Піщанська волості): лікар **Яків Симон Зеліков Альтшулер** (в с. Гельмязів). Фельдшери: **Аверкій Пилипович Борисюк** (в с. Гельмязів), **Микола Васильович Новицький** (в селі Безпальче), фельдшерка **Харитина Львівна Ремезова** (в с. Гельмязів), **Гнат Хотинський** (село Каврай).

2-га дільниця (Драбівська і Білоусівська волості): лікар **Лех Йосипович Мац-Помернацький** (в с. Драбів). Фельдшери: **Сергій Олександрович Дамаскін** (в селі Білоусівка), **Трохим Федорович Савченко** і **Йосип Степанович Гординський** (в с. Драбів).

3-тя дільниця (Золотоніська волость): лікар **Василь Федорович Греченко** – у Золотоноші. Фельдшери: **Мойсей Опанасович Пономаренко**, **Соломон Давидович Резніков**, **Олексій Соломонович Гельмязенко** і **Анешель Янкелевич Мірер** (в Золотоноші), **Федір Федорович Кривенченко** (в с. Коробівка) і **Абрам Штрайхер** (с. Антипівка).

4-та дільниця (Богодухівська і Чорнобаївська волості): лікар **Річард Гнатович Вержбицький** (в с. Богодухівка). Фельдшерка **Марія Олександрівна Мохнова** (в селі Богодухівка). Фельдшери: **Олександр Іванович Склобовський** (в с. Чорнобай), **Володимир Федорович Федоров** (в с. Сизонівка), **Іван Васильович Кроковський** і **Володимир Іванович Власенко** (в с. Хрестителево).

5-та дільниця (Іркліївська, Мойсенська і Васютинська волості): лікар **Броніслав Карлович Сарнецький** (в с. Іркліїв). Фельдшери: **Олександр Іванович Буткевич** і **Василь Семенович Омельчук** (в с. Іркліїв), **Федір Григорович Жмурко** (в селі Мойсинці).

6-та дільниця (Вереміївська, Лялинська і Жовнінська волості): лікар **Михайло Семенович Семенов** (в с. Вереміївка). Фельдшерка **Пелагія Олексіївна Соколова** (в с. Вереміївка). Фельдшери: **Родіон Омелянович Батечко** і **Павло Петрович Ракул** (в с. Жовніне).

7-ма дільниця (Кропивненська і Мельниківська волості): лікар **Митрофан Кошутський** (в с. Деньги). Фельдшери: **Тихон Опанасович Землянський** (в с. Крупське), **Володимир Михайлович Черняков** (в с. Деньги), **Олександр Павлович Шер** (в с. Мельники).

8-ма дільниця (Вознесенська і Великохутірська волості): лікар **Антон Альбінович Дзіковський** (в с. Вознесенське). Фельдшери: **Дмитро Олександрович Станкевич** (в с. Великий Хутір), **Григорій Васильович Сушко** (в с. Вознесенське), **Йосип Герасимович Святенко** (в с. Лукашівка).

9-та дільниця (Прохорівська і Піщанська волості): лікар **Яків-Лука Феліціанович Островський** (в с. Прохорівка). Фельдшери: **Григорій Якович Колесницький** (в с. Прохорівка), **Іван Михайлович Канцевич** (с. Келеберда), **Йосип Михайлович Буцик** (в с. Піщана).

10-та дільниця (Великобурімська волость): **Василь Федорович Лукашов** (Велика Бурімка). Фельдшери: **Яків Юхимович Савченко** (Велика Бурімка), **Федір Федорович Мірошниченко** (в с. Мала Бурімка).

Лікар-консультант при Золотоніській земській лікарні: **Самуїл Іцкович Александрович**. Приватні лікарі: **Ісай Якович Брайловський**, **Яким Васильович Крулков**. Акушерка: **Катерина Михайлівна Пасута**. Ветеринарний лікар: **Франц Станіславович Топчевський**.

За шість наступних років (з 1900-го до 1906-й) у Золотоніському повіті склад земських лікарів змінився практично повністю і навіть виникли вакансії, що говорить про велику плінність кадрів. Напевне, це було викликано революційними подіями, які прокотилися Російською імперією, а також її участю у війні з Японією, на яку було мобілізовано більше 2000 лікарів та більше 8000 фельдшерів. Були серед них і вихідці з нашого краю.

Маємо дані, що у 1907 році в Золотоніському повіті працювало 11 земських лікарів, 39 фельдшерів і 2 фельдшерки-акушерки, а населення повіту на той час складало понад 264 тисячі осіб. Отже, на одного медичного працівника в середньому припадало близько 5 тисяч жителів. Про величезне навантаження, з яким доводилося працювати земським медикам, говорять і такі цифри: протягом 1907 року тільки в амбулаторіях, які діяли на території повіту, вони прийняли 182 549 хворих і 23289 хворим допомога була надана у домашніх умовах. За цей час лікарями також було

проведено 4802 малі і 172 великі операції, а 543 особи отримали акушерську допомогу.

Зі свого боку, земство намагалося створити умови для нормальної роботи лікарів та їх належного матеріального забезпечення. Ще у 1903 році Золотоніське повітове земське зібрання запланувало збудувати у населених пунктах повіту 17 будинків для земських лікарів для чого затребувало у губернського земства 24 тис. руб. позики терміном на 28 років. Тоді ж було запроваджено надбавку до платні тим лікарям, які прослужили 10 і більше років і відзначилися добросовісною працею. Таку ж надбавку отримували і земські фельдшери, на яких лягало основне навантаження з медичного обслуговування жителів повіту. Крім цього, у 1907 році для осіб медичного персоналу було запроваджене земське страхування на випадок їхньої смерті чи каліцтва. Для лікарів розмір страховки складав від 3 до 5 тисяч руб., а для студентів, фельдшерів та інших службовців – від 500 до 1 тисячі. Зауважимо при цьому, що завідувач Золотоніською повітовою лікарнею отримував на рік платню у 2000 руб., земські лікарі – по 1200 руб., а платня фельдшера складала 300 руб. До того ж, ті медики, які не мали службового житла, отримували ще й квартирні гроші – від 90 до 120 руб. Для службових роз'їздів вони також мало право безкоштовно користуватися кінними станціями, що утримувалися при волосних центрах на кошти земства.

Усе це, безперечно, свідчило про значний прогрес у розвитку земської медицини і її системний характер. Але навіть ці досягнення не могли запобігти виникненню та поширенню різноманітних захворювань і епідемій, які приносили з собою багато лиха. Як свідчить земська статистика, тільки протягом 1907 року в Золотоніському повіті спостерігалися такі епідемічні захворювання: скарлатина (1024 захворіло, 111 померло), коклюш (372 захворіло, 3-є померло), дифтерія (1907 захворіло, 218 померло), висипний тиф (328 захворіло, 27 померло), черевний тиф (620 захворіло, 49 померло), дизентерія (142 захворіло, 11 померло), віспа (514 захворіло, 57 померло). Того року також були зафіксовані спалахи кору, сибірської виразки, грипу, крупозної пневмонії, менінгіту, холери тощо.

Велика епідемія холери охопила Золотоніський повіт у 1910 році. Тоді нею були вражені 46 населених пунктів, а найбільше – Великий Хутір, Безпальче, Деньги, Васютинці, Мельники, Піщана, Велика Бурімка. Епідемія розпочалася 15 травня і відразу поклала у ліжку 16 осіб. Тому, зважаючи на швидкість поширення холери, на боротьбу з нею були кинуті не тільки місцеві сили, а й шість санітарних загонів, направлених з Полтави губернським земством. Два з них у складі 3 лікарів, 4 фельдшерів, 6 братів і сестер милосердя та 6 санітарів працювали у Великому Хуторі, про що пізніше одним із лікарів був складений детальний звіт. Сьогодні він цікавий тим, що добре ілюструє не тільки те, в яких умовах доводилося працювати лікарям, а й ставлення до них місцевого населення та місцевої влади, наляканої розмахом епідемії.

“С. Великий Хутор. 17 июля вечером получена телеграмма из Золотоноши: “Великом Хуторе 11 холерных заболеваний просим выслать отряд. Земство”. В тот же день с 6-ти часовым поездом отбыл отряд №27 в составе врача Рутенберга, фельдшера Колбицкого, сестры милосердия Миларевич, брата Загорускаго и 3 санитаров. Отряд прибыл в с. Великий Хутор 18 июля, эпидемия началась за 4 дня до этого, т.е. 14 июля. Когда прибыл отряд, больных состояло 17 человек. Член управы сопровождал отряд до Великого Хутора, отвел помещение для отряда и помещение под барак. Но несмотря на предложение врача не пожелал лично убедиться на сколько удовлетворяют своему назначению сказанные помещения: помещение, отведенное под барак, оказалось грязной, сырой, темной лачугой, так что устроить сам барак не представляло возможности.

Первый период борьбы с эпидемией в с. Великом Хуторе с 18 июля по 26 включительно, т.е. 9 дней прошел при враче Рутенберге. Было больных 53, умерло из них 24, выздоровело 11, осталось к 27 июля 18 человек, смертность равна 45%. Лечились больные исключительно на дому потому, что больных в вышеуказанном бараке нельзя было класть. Изоляцию и карантин немисливо было устроить, ибо при малочисленности полиции (один только урядник на все село на расстоянии 8 верст), наблюдать за изоляцией конечно не было возможности.

21 июля врач явился с санитаром для производства дезинфекции после умершего Иларионенка; толпа окружила его, ругала, грозила избить и уже полетел в него горшок с известью; случайно спас эпидемического врача проезжающий мимо участковый врач; об этом сейчас же было сообщено приставу, но до 25 июля, т.е. до приезда врача-инспектора, никто из чинов администрации не заглянул ни разу. Урядник сам ничего не мог сделать, чтобы защитить отряд. За два дня раньше Рутенберг принужден был уйти из своей квартиры, временно нанятой, ибо застал там пьяную толпу мужиков и баб весьма недвусмысленно угрожавших врачу. Посланный десятский за урядником сам удрал. Волостной старшина, видя самое инертное отношение лиц администрации сельской и уездной, тоже не содействовал отряду ни в чем. Просьба помочь врачу нанять лошадей, нанять людей копать ямы, оценить вещи, подлежащие сожжению, установить карантин, найти помещение за плату для изоляции здоровых детей, устроить куб – все это оставалось без внимания. Продуктов для прокормления больных и персонала нельзя было достать: санитаря, посланного за провизией, чуть не избили. Раз не было нанятых специальных гробкопателей, то подолгу трупы ждали гробов и похорон (труп Варвары Ткаченко на кладбище не закрытым стоял почти 6-7 часов).

При враче-инспекторе удалось эпидемическому врачу выпросить в местной больничке 50 гр. сулемы для дезинфекции. 24-го совместно с врачом-инспектором подыскали и выбрали подходящее помещение для барака; 25 он был наконец нанят прибывшими властями, а 26 приведен в порядок; это спустя 9 дней после прибытия отряда, на расстоянии каких-нибудь 25 верст от города, когда успело заболеть 53, умереть 24. Для разъездов всего отряда, перевозки трупов, больных – была нанята хромая лошадь в бричке, да и то извозчик сбежал после в город.

Не удивительно, что врач изнервничался и все просил его отозвать; первый раз в рапорте своем пишет в губернскую управу, описав все: «умоляю управу отозвать меня». 21-го июля он телеграфирует: «в виду совершенной опасности для жизни отряда прошу немедленно меня отозвать». 21-го июля: «сидим без медикаментов, нечем производить дезинфекцию даже трупов; в новом районе 5 заболеваний, умерло 3, за дальнейший ход эпидемии снимаю в себя всякую ответственность. Рутенберг».

До цього варто додати, що епідемія холери у Великому Хуторі тривала протягом двох місяців: із 17 липня по 10 вересня 1910 року. За цей час небезпечною хворобою заразилося 178 осіб, з яких 71 померла. А всього в Золотоніському повіті того року холерою захворіло 674 особи, з яких 306 померли. І якби не самовіддана робота лікарів, фельдшерів та санітарів, які щодня ризикували своїм життям, рятуючи людей, наслідки епідемії були б набагато страшнішими.

Підсумовуючи діяльність Золотоніського земства за 50 років існування (з 1864 по 1914), слід сказати, що за цей час ним був здобуто значний досвід у розв'язанні місцевих проблем, зокрема і тих, які стосувалися охорони здоров'я населення. Насамперед, земству вдалося створити керовану систему медичної допомоги і наблизити її до народних мас, що підтверджують такі показники. Перед початком Першої світової війни, тобто у 1914 році, в Золотоніському повіті працювало 17 земських лікарів, 39 фельдшерів, 8 фельдшерок-акушерок і 2 акушерки, які

обслуговували понад 270 тисяч жителів повіту. Тобто, в середньому на одного медичного працівника припадало від 4 – 4,5 тисячі осіб, для обслуговування яких повіт був розділений на 14 медичних дільниць. За кожною з них були закріплені лікар і два фельдшери. Приміром, великохутірська дільниця обслуговувала 25 поселень, у яких проживало 16 529 осіб. Маємо дані, що протягом 1913 року земським лікарем та двома його фельдшерами тут було надано амбулаторну допомогу 6359 особам і ще 434 особи отримали медичну допомогу вдома. А загалом за цей рік по великохутірській дільниці було зафіксовано понад 10 тисяч звернень до медиків, які були задоволені в тій чи іншій мірі. Зокрема, ними було проведено 303 малі хірургічні операції, а 67 особам надано допомогу при пологах, також за цей час було щеплено і ревакциновано 908 дітей. Всього ж у цей час на території повіту діяло 25 амбулаторних пунктів, на утримання яких земство виділяло понад 7000 руб.

Окрім розвитку амбулаторної допомоги, велику увагу земство приділяло і створенню мережі стаціонарних лікувальних пунктів, головним з яких залишалася Золотоніська повітова лікарня, при якій було 51 ліжко-місце. Завідував нею лікар **Олександр Дмитрович Шпагнєв**, опікуном був **Феоктист Мефодійович Безверхий**. У 1914 році на утримання повітової лікарні земство спрямувало 15 268 руб. 98 коп., з яких 6813 руб. 88 коп. склали витрати на харчування хворих. Майже стільки ж коштів земство виділило і на утримання 7 сільських лікарень, які діяли у Гельмязові, Драбові, Богодухівці, Канівцях, Мойсинцях, Вереміївці та Великій Бурімці (більше 100 ліжко-місць).

Загалом же у 1914 році на утриманням земської медицини та на заходи з покращення в повіті санітарно-епідеміологічного благополуччя Золотоніське повітове земство спрямувало 158 747 руб. 17 коп., що склало приблизно шосту частину від усіх земських витрат. А якщо порівняти ці дані з показниками 1884 року, то можна побачити, що за три десятиліття витрати на розвиток повітової медицини збільшилися майже у п'ять разів. Завдяки цьому земство змогло взяти під контроль доволі складну епідемічну ситуація, яка була в Золотоніському повіті, налагодити профілактичну роботу серед населення і знизити загальний рівень смертності.

Великий внесок у досягнення цих результатів зробила повітова Медична рада (раніше – Санітарна рада), до складу якої входили голова повітової земської управи, кілька гласних, а також усі земські лікарі. Отож, віддамо данину їхньому професійному і громадянському подвигу, ще раз згадавши поіменно тих, хто стояв на сторожі народного здоров'я у Золотоніському повіті (станом на 1914-й рік).

Голова Медичної ради: титулярний радник **Дмитро Іванович Тоцький**.

Повітовий лікар **Василь Федорович Гречанко**.

Міський санітарний лікар **Лев Ісаакович Айзенштейн**.

Члени Медичної ради (по дільницях):

1-ша дільниця (Гельмязівська): лікар **Самсон Давидович Ямпольський**, старший фельдшер – **Аверкій Борисович Борисюк**.

2-га дільниця (Драбівська і Безпальчівська волості): лікар **Гілель Рувінович Казаков**.

3-тя дільниця (м. Золотоноша і Золотоніський повіт): лікарі **Олександр Дмитрович Шпагнєв** і **Петро Миколайович Жеребінов**.

4-та дільниця (Богодухівська): лікар **Віра Олександрівна Антонова**.

5-та дільниця (Іркліївська): лікар **Костянтин Миколайович Ширяєв**.

6-та дільниця (Вереміївська): лікар **Борис Миколайович Чириковський**.

7-ма дільниця (Деньгівська): лікар **Василь Тарасович Назаренко**.

8-ма дільниця (Прохорівська): лікар **Євгенія Іванівна Руденко**.

9-та дільниця (Велико-Бурімська): лікар **Олексій Якович Орда**.

10-та дільниця (Чернещинська): лікар **Євгенія Іванівна Смирнова**.

11-та дільниця (Жовнінська): лікар **Антоній Валер'янович Целехов**.

12-та дільниця (Велико-Хутірська): лікар **Яків-Шимон Зелікович Альтшулер**.

13-та дільниця (Канівецька): лікар Семен Якович Елленгорн. 14-та дільниця (Мойсинська): лікар **Роберт Богдатарович Галустьянц**. Більшість названих лікарів успішно працювали і упродовж наступних років, хоча з початком Першої світової війни багато медиків були мобілізовані на фронт. Серед них зустрічаємо і прізвище Золотоніського повітового лікаря **В.Ф. Гречанка** та лікаря земської лікарні **П.М. Жеребінова**. Але судячи з того, що у 1916 році по медичних дільницях Золотоніського повіту утворилося аж п'ять лікарських вакансій, призваних на війну лікарів було значно більше. У зв'язку з цим зросло навантаження на земських фельдшерів, які продовжували сумлінно виконувати свої обов'язки. Зокрема, по великохутірській медичній дільниці, де протягом кількох років не було лікаря, фельдшерами служило подружжя **Мережинських**, у Білоусівці медичну допомогу надавав фельдшер **В.С. Омельчук**, у Богушевій Слобідці – **О.І. Буткевич**, у Прохорівській амбулаторії – **І.Д. Добровольський**, у Крупському – **Г.В. Сушко**. У 1916 році ці особи отримали від земства матеріальне заохочення за добросовісну і багаторічну службу. Тоді ж земська управа збільшила асигнування на службові роз'їзди фельдшерів та утримання фельдшерських пунктів, на які лягло й навантаження щодо допомоги численним біженцям із західних областей. На жаль, через брак статистичних даних ми не можемо достеменно з'ясувати як розвивалася земська медицина після 1917 року, і яким тоді був стан медичної допомоги населенню Золотоніського повіту. Адже у цю пору тривала громадянська війна, яка докорінно змінила всю систему суспільно-політичних і економічних відносин. У 1919 році влада в повіті перейшла до рук більшовиків, а у березні 1923 року за постановою “Про адміністративно-територіальний поділ України” були ліквідовані повіти та волості і створено округи та райони. До складу Золотоніської округи тоді увійшло 9 районів (в тому числі Переяславський з містом Переяслав та Ковалівський), а кількість її населення склала близько 400 тисяч осіб. Зрозуміло, що зміни в адміністративно-територіальному устрої спричинили і зміни в організації медичної допомоги. Питаннями медицини тоді вже опікувався окружний відділ охорони здоров'я в підпорядкуванні якого перебувало 13 лікарів і 34 молодших медпрацівники. За даними “Статистичного довідника по Золотоніській окрузі на 1924-25 рік”, до системи окружної охорони здоров'я у цей час відносилися 20

Приміщення колишньої земської лікарні у В. Хуторі. Фото 2010 р.

лікарських амбулаторій та 8 лікарень у яких було 177 ліжко-місць. Крім того, у Золотоноші діяли поліклініка, рентген-кабінет, туберкульозний диспансер, вендиспансер, склад ліків та 3 аптеки. Як свідчить статистика, з 1.10.1923 по 1.10.1924 року лікарями і лікпомічниками було надано амбулаторну допомогу 238 855 жителям Золотоніської округи, і 71 757 осіб отримали таку допомогу в закладах Робмеду (робітничої медицини). Стаціо-нарна допомога була надана 2644 особам, акушерська – 1712-ти. На жаль, про характер цієї допомоги нічого не відомо. Але якщо порівняти наведені дані з показниками 1914 року, то можна побачити, що у перші роки існування радянської влади рівень охоплення населення медичною допомогою суттєво знизився, оскільки навантаження на одного медпрацівника зросло більш ніж удвічі. Напевне, знизилася і якісь надання медичних послуг, бо у 1923–1924 роках медикам знову довелося боротися з такими епідемічними хворобами, як сифіліс, тиф, коклюш, дизентерія,

трахома, віспа, кір тощо. Та найбільший відсоток захворювань припадав на туберкульоз, яким за звітний період захворіло майже 3000 жителів Золотоніської округи (45,5% усіх епідзахворювань). Доводиться лише пошкодувати, що суха статистика окружного відділу охорони здоров'я не дає відповіді на питання, наскільки ефективними були заходи радянської влади, спрямовані на охорону народного здоров'я та забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя. Але не доводиться сумніватися в тому, що більшість медиків, як і раніше, залишалися відданими клятві Гіппократа і робили все можливе, щоб допомогти своїм пацієнтам. Одним з таких лікарів, наприклад, був **Станіслав Іванович Лукомський**, поляк за національністю, який на початку 20-х років минулого століття завідував великохутірською лікарнею. За інформацією його онука, теж Станіслава Лукомського, Станіслав Іванович Лукомський народився у 1888 році в місті Лабунь, що на кордоні з Польщею. Близько 1910 року разом з братами він виїхав до Америки, де здобув фах лікаря, а невдовзі повернувся на батьківщину, до Великого Хутора, де проживала його мати. Тут його застала Перша світова війна і мобілізація на фронт, як медичного працівника. Сюди ж він повернувся по закінченні війни, отримавши багато нагород за мужність, серед яких був і золотий Георгіївський хрест. Пізніше за цю нагороду він придбав будинок у Золотоноші, куди й переїхав з Великого Хутора. Але жителі села ще довго із вдячністю згадували лікаря Лукомського, який нікому не відмовляв у допомозі, й частенько відвідували його навіть за новим місцем проживання.

Як бачимо, найкращі традиції земської медицини ще тривалий час зберігали й підтримували прогресивні представники медичної спільноти, які глибоко усвідомлювали своє призначення і *Лікар С.І. Лукомський. Фото із сімейного архіву С.І. Лукомського* відповідальність перед людьми. Та і в наш час, враховуючи перманентні реформування галузі охорони здоров'я, не слід відкидати багаторічний досвід діяльності органів земського самоврядування і земських лікарів щодо організації ефективної системи медичного обслуговування. Особливо цінним цей досвід може бути при вирішенні питань, пов'язаних з фінансуванням медичної галузі та забезпеченням доступності медичної допомоги для широких мас населення.

Примітки до Розділу III

- ¹ Сборник Императорского Русского исторического общества, Т. 68. С. 147–157.
- ² Опис Київського намісництва 70–80 років XVIII ст. — К.: Наукова думка, 1989. — С. 87.
- ³ Туркестанов Н. Губернский служебник. — СПб., 1869. — С. 65.
- ⁴ Модзалевський В., Малороссийский родословник. Т. 3.— С. 306.
- ⁵ М. Гоголь у документах Державного архіву Чернігівської обл. Чернігів, 2009.— С. 12.
- ⁶ Максимович М. Бубновская сотня. Собр. соч.: в 3-х т. — К., 1876. — Т. 1.— С. 811.
- ⁷ Модзалевський В. Малороссийский родословник. Т. 3.— С. 306.
- ⁸ Туркестанов Н. Губернский служебник. — С. 64.
- ⁹ Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Переяславський полк. — К.: “Стилос”, 2004, С. 66,
- ¹⁰ Модзалевський В. Малороссийский родословник. Т. 2.— С. 181
- ¹¹ Там само.
- ¹² Туркестанов Н. Губернский служебник. — С. 64.
- ¹³ Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Переяславський полк. — С.110–111,
- ¹⁴ Там само, С.112–113.
- ¹⁵ Модзалевський В. Малороссийский родословник. Т.3.— С. 236–237.
- ¹⁶ Туркестанов Н. Губернский служебник.— С. 64.
- ¹⁷ Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Переяславський полк. — С. 234.
- ¹⁸ Син Отечества: ж-л.— Ч. 55-я, СПб. 1819.
- ¹⁹ Модзалевський В. Малороссийский родословник, Т.1. — С.372.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Там само. Т.3. — С. 306.
- ²² Там само.
- ²³ Там само. Т.3. — С.624.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ Там само. Т.2. — С. 515–223.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Там само. Т.2. — С. 186.
- ²⁸ Там само. Т.3.— С. 323.
- ²⁹ Арандаренко М. Записки о Полтавской губернии, Полтава, 1852. — С. 323–324.
- ³⁰ Памятная книга Полтавской губернии за 1865 г., Полтава, 1865.— С. 153–157.
- ³¹ Там само.
- ³² Полтавские епархиальные ведомости, 1865 г.— № 12. Часть официальная.— С. 121.
- ³³ Свод журналов и постановлений Золотоношского уездного земского собрания четвертого созыва 8-16 августа 1868 г. — С. 3–5.
- ³⁴ Памятная книга Полтавской губернии за 1865 г.— Полтава, 1865. — С. 63-68.
- ³⁵ Там само. — С. 63.
- ³⁶ Свод журналов и постановлений Золотоношского уездного земского собрания IV-го созыва 8-16 августа 1868 г. — С. 3.
- ³⁷ Свод журналов и постановлений Золотоношского VI уездного земского собрания 31 мая и 1 июня 1870 г. — С. 2.
- ³⁸ Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії. 1814-1861 / За редакцією Є. П. Кирилюка. — К., 1982. — С. 63.
- ³⁹ Свод журналов и постановлений Золотоношского уездного земского собрания очередного XIII созыва, заседаний 10, 11, 12 июля 1877 г., Полтава, 1877 г. — С. 9.

- ⁴⁰Свод журналов с приложениями Золотоношского уездного земского собрания очередного XV-го созыва., Полтава, 1879 г. — С. 3.
- ⁴¹Свод журналов и постановлений Золотоношского уездного земского собрания, заседания 22 августа 1871 г. Полтава, 1871 г. — С. 69.
- ⁴²Свод журналов Золотоношского уездного земского собрания XIX очередного созыва., Полтава, 1883 г.— С.4.
- ⁴³Свод журналов Золотоношского уездного земского собрания, 1891 г. — С. 6.
- ⁴⁴Журнал Золотоношского уездного земского собрания XXXVIII сессии, заседания 27 сентября 1902 г.— С.21.
- ⁴⁵Модзалевский В. Малороссийский родословник, Т.2.— С. 515.
- ⁴⁶Памятная книга Полтавской губернии на 1910 год, Полтава, 1910 г. — С.155.
- ⁴⁷Памятная книга Полтавской губернии на 1911 год, Полтава, 1911 г. — С.157
- ⁴⁸Павловский И. Ф. Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Полтава, 1914. Стр. 8.
- ⁴⁹Журнал Золотоношского уездного земского собрания чрезвычайной сессии 21 февраля 1913 года.
- ⁵⁰Журналы Золотоношского уездного земского собрания 52-й очередной сессии, заседания 15-16 ноября 1916 года. — С. 3–25.